

PARLAMENTER SİSTEMDEN KOPUŞ VE SONRASI: KARŞILAŞTIRMALI GÖZLEMLER VE BAZI DEĞERLENDİRMELER

DEPARTURE FROM PARLIAMENTARY SYSTEM AND BEYOND: SOME REFLECTIONS FROM A COMPARATIVE PERSPECTIVE

A. Ersoy KONTACI*

Özet: Hükümet Sistemi değişikliği, tüm demokratik toplumlar açısından riskli ve sancılı süreçlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda farklı toplumların bu süreçte yaşadıkları deneyimler, benzer dönüşümleri yaşayan veya yaşamaya aday toplumların karşılaşılabilecekleri sorunların öngörülmesi ve bunlara yönelik çözümler üretilmesi açısından potansiyel bir değer taşımaktadır. Bu kapsamda, elimizdeki çalışmada öncelikle çağdaş hükümet sistemleri tipolojisi açıklanmakta, ardından 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği tarihten bugüne kadar ülkemizde benimsenen hükümet sistemleri ve bu kapsamda yaşanan tartışmalar hakkında bilgiler verilmektedir. Çalışmanın devamında ise; çeşitli saiklerle parlamenter hükümet sisteminden kopan ve yarı-başkanlık veya başkanlık sistemlerinin türevlerine geçiş yapan üç ülkenin –Kırgızistan, Moldova ve Fransa– deneyimleri mercek altına alınmaktadır. Sonuç kısmındaysa, karşılaştırmalı hukuk çalışmalarının metodolojik ilkeleri ışığında belirlenen bu üç örnek ülkede gözlemlenen sorunlardan hareketle, Türkiye'nin muhtemel yol haritasına ilişkin bazı tespit ve değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Sistemi Değişikliği, Parlamenter Sistem, Başkancı Hükümet Sistemleri, Karşılaştırma Çalışma Metodolojisi, Kırgızistan, Moldova, Fransa, Türkiye

Abstract: Governmental system change is a risky and painful process for any democratic society. In this sense, experience of different societies holds a potential value for those who have undergone, or about to undergo, such transformations. These observations could be utilized to predict, and offer possible solutions for the probable issues to come. In this study, a contemporary approach to governmental systems typology is introduced, followed by a brief information on the governmental systems adopted in Turkey and the associated debates thereof during the 1982 Constitution era.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

Next, three examples –*Kyrgyzstan, Moldova and France*– which have departed from parliamentary system and adopted different forms of presidential or semi-presidential systems are examined. In conclusion, some insights on Turkey’s probable future are discussed.

Keywords: Governmental System Change, Parliamentary System, President Oriented Governmental Systems, Methodology Of Comparative Studies, Moldova, Kyrgyzstan, France, Turkey

I. Giriş

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halk oylaması neticesinde, 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda köklü değişiklikler gerçekleştirildi. Bu değişiklikler, “temel hak ve özgürlükler” bölümü hariç olmak üzere Anayasa’nın hemen her alanında yapılan önemli yapısal dönüşümleri içeriyordu. Bu dönüşümlerin merkezindeyse, hiç kuşku yok ki hükümet sistemine yönelik yapılan değişiklik yer alıyordu. Bu kapsamda, ülkemizde en son 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kabul edilmiş bulunan sistem değiştirilerek, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi” olarak adlandırılan yeni bir sisteme geçiş yapılması öngörüldü. Bu kapsamda yapılan değişikliklerin önemli bir bölümününse, aynı tarihte yapılması plânlanan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda belirlenecek yeni Cumhurbaşkanı’nın göreve bağlayacağı tarihte yürürlüğe girmesi kararlaştırıldı.

Bu çalışmada, 2019 yılında yapılması plânlanan seçimler neticesinde yürürlüğe girecek yeni hükümet sisteminin ayrıntıları üzerinde durmak yerine, bu tercihin muhtemel sonuçlarına genel olarak ve karşılaştırmalı bir pencereden bakılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, dünyada daha önce parlamenter hükümet sisteminden kopuş yaşayan ve başkanlık veya yarı başkanlık hükümet sistemlerinin çeşitli biçim veya türevlerine geçiş yapan ülkelerin deneyimlerine yakından bakılacak ve buralarda yaşanan tecrübelerden hareketle, Türkiye’nin önümüzdeki dönemde karşılaşması muhtemel anayasal problemlere ışık tutulması çalışılacaktır.

II. Hükümet Sistemi Tartışmalarının Kavramsal Çerçevesi

Bilindiği gibi, klâsik anayasa hukukunda hükümet sistemleri, her durumda bağımsız olması gereken yargı organı bir tarafa bırakılarak,

geriye kalan iki devlet organı olan “yasama” ve “yürütme” organlarının kuruluşu ve birbirleriyle olan ilişkileri dikkate alınarak incelenmektedir.

Buna göre, hükümet sistemleri arasında öncelikle *kuvvetler birliğine dayanan sistemler* ve *kuvvetler ayrılığına dayanan sistemler* ayrımı yapılmakta ve kuvvetler birliğine dayanan sistemler arasında; kuvvetlerin yürütmede toplandığı “mutlak monarşi” ve “diktatörlükler” ile kuvvetlerin yasamada toplandığı “meclis hükümeti” sistemi sayılmaktadır.¹

Kuvvetler ayrılığına dayanan sistemler olarak ise karşımıza; “parlamentar sistem”, “başkanlık sistemi” ve “yarı-başkanlık sistemi” çıkmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre parlamenter sistem; genellikle “yumuşak kuvvetler ayrılığı” sistemi olarak adlandırılmakta² ve yürütme organının siyaseten etkin kanadını oluşturan başbakan ve bakanlar kurulunun (“hükümet” veya “kabine”), halk tarafından seçilmiş yasama organının içinden çıktığı ve ona karşı siyaseten sorumlu olduğu bir rejimi anlatmaktadır.³ Bu sistemde ayrıca, yasama organı tarafından seçilen ama çoğunlukla sembolik yetkilerle donatılmış olan bir cumhurbaşkanı (veya rejimin türüne göre, yine sembolik yetkilere sahip olan ve fakat veraset ilkesine göre belirlenen bir monark) bulunmaktadır. Ancak, siyasî konulardaki asıl sorumluluk, hem bireysel hem de kolektif olarak, yasama organının içinden çıkan bakanlar kuruluna aittir. Bu durum, bakanlar kurulunun her an parlamenter çoğunluğun güvenine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır.⁴ Son olarak, bu sistemde

¹ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Basım A.Ş., İstanbul 2009, s. 414-417.

² Örn. Bkz., Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2013, s. 143, 153-154. Buna karşın, parlamenter sistemin günümüzde kuvvetlerin yasama veya yürütme tekelinde birleşmesine yol açtığı hakkında bkz. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi, Siyasî Kitabevi*, Ankara 2001, s. 181-184. Benzer şekilde, daha 20. yüzyılın ilk yarısından başlayarak parlamentoların asıl işlevlerini yitirdikleri eleştirileri hakkında bkz. Carl Schmidt, *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Duncker & Humblot, Berlin 2010; Klaus Von Beyme, *Die parlamentarische Demokratie: Entstehung und Funktionsweise 1789-1999*, Springer VS, Wiesbaden 2014.

³ Leon D. Epstein, “Parliamentary Government”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol 11 (1968), s. 419-425.

⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2014 (9. Bası), s. 149; Şeref İba, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Kurumlar*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 105-106; Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt - I, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2001, s. 593-594. Bakanlar kurulu

hem yasama hem de yürütme organları, belli koşullar altında birbirlerinin hukukî varlıklarına son verebilecekleri hukukî araçlarla (fesih ve güvenoyu) donatılmış bulunmaktadır.

Bu kapsamda karşımıza çıkan ikinci sistem olan başkanlık sistemi ise; yasama ve yürütme organları arasındaki “sert kuvvetler ayrılığı” olarak tanımlanmakta ve bu sistemde yasama organına ek olarak, yürütme organının başı olan başkan da doğrudan veya doğrudan benzeri⁵ bir yolla halk tarafından seçilmektedir. Birbirlerinin hukukî varlıklarına son verme yetkileri bulunmayan bu iki organ, kural olarak kendi görev alanlarındaki faaliyetlerini sabit görev süreleri boyunca ve kesintisiz olarak sürdürmekte ve başkan, parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanının aksine, güçlü yetkilerle donatılmış bulunmaktadır.⁶ Ayrıca bu sistemde bakanlar kurulu üyelerinin yerini “sekreterler” almakta ve bunlar, yalnızca başkana karşı sorumludur. Buradan yola çıkılarak da bu sistemde yürütme organının “tek kanatlı” olduğu kabul edilmektedir.

Bu kapsamda karşımıza çıkan son sistem olan yarı-başkanlık sisteminde ise yasama organına ek olarak, yürütme organının başı olan cumhurbaşkanı da doğrudan halk tarafından seçilmekte ve önemli yetkilere sahip bulunmaktadır. Ancak bu sistemde bir de, yasama organının içinden çıkan ve ona karşı siyasî açıdan sorumlu olan bir başbakan ve bakanlar kurulu bulunmaktadır.⁷

Bununla birlikte, 1990’ların başında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla başlayan demokrasiye geçiş sürecinde, bazı Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleriyle yine bazı Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri’nde ortaya çıkan “karma” veya “melez” sistemler, hükümet sistemlerinin bu

ile parlamento arasındaki ilişkilerin son derece yetkin bir tahlili için bkz. Mustafa Okşar, *Hükümet Sistemleri, Önceki Anayasalar ve Özellikle 1982 Anayasası Çerçevesinde Bakanlar Kurulu, Yetkin Yayınları*, Ankara 2013, s. 509-532.

⁵ Nur Uluşahin, *Anayasal Bir Tercih olarak Başkanlık Sistemi, Yetkin Yayınlar*, Ankara 1999, s. 30-37.

⁶ Juan Linz, “Parliamentarism and Presidentialism”, *The Encyclopedia of Democracy*, Seymour Martin Lipset (Ed.), Congressional Quarterly Inc., Washington D.C. 1995, ss. 910-913; Robert Elgie, “The Classification of Democratic Regime Types: Conceptual Ambiguity and Contestable Assumptions”, *European Journal of Policy Research*, Vol. 33 (1998), s. 229.

⁷ Maurice Duverger, “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, *Parliamentary versus Presidential Government*, Der. Arend Lijphard, Oxford University Press, Oxford 1992, ss. 142-150.

klâsik üçlü ayırım çerçevesinde açıklanmasını imkânsız hale getirmiştir.⁸ Ortaya çıkan bu tanımlama ve sınıflandırma zorluğunun sonucu olarak, 1990'lı yılların başından itibaren, hükümet sistemlerinin analizi amacıyla yeni arayışlar gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yeni tanımlama ve sınıflandırma çabalarının en dikkat çekicilerinden biri; Matthew Soberg Shugart tarafından gündeme getirilmiştir. Yazar, hükümet sistemleri sorununu ele aldığı makalesinde, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerde görülen rejimleri de kapsayacak biçimde, beşli bir ayırım yapılmasını önermektedir.⁹ Buna göre yazar, çağdaş hükümet sistemlerini;

- Yürütme organının; yasama organının içinden çıkan ve ona karşı bireysel ve kolektif açıdan sorumlu olan bir bakanlar kurulu ile yine yasama organı tarafından seçilen ama sembolik yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanından oluştuğu ve yasama ve yürütme organlarının, karşılıklı olarak birbirlerinin hukukî varlıklarına son verecek araçlarla donatıldığı "Saf Parlamenter Sistem" (*Pure Parliamentary System*)¹⁰;
- Temel olarak saf parlamenter sistemle aynı özellikleri taşıyan, ama ondan farklı olarak, bünyesinde doğrudan halk tarafından seçilen bir de cumhurbaşkanının bulunduğu "Başkanlı Parlamenter Sistem" (*Parliamentary with President System*);
- Yürütme organının; kendisine önemli anayasal yetkiler tanınmış olan ve doğrudan halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ile yasama organının içinden çıkan ve ona karşı sorumlu olan bir bakanlar kurulundan oluştuğu "Başbakanlı Başkanlık Sistemi" (*Premier-Presidential System*)¹¹;
- Hem yasamanın, hem de yürütme organının başı olan ve önemli anayasal yetkilerle donatılmış bulunan başkanın doğrudan halk tarafından seçildiği ve birbirlerinin içinden çıkmayan bu iki organın, karşılıklı olarak birbirlerinin hukuki varlıklarına da son vere-

⁸ Levent Gönenc, *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*, Kluwer Law International, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands 2002, s. 274-276.

⁹ Matthew Soberg Shugart, "Of Presidents and Parliaments", *East European Constitutional Review*, Vol. 2, No. 1 (1993), s. 30.

¹⁰ Klâsik ayırımdaki "parlamenter sistem"

¹¹ Klâsik ayırımdaki "yarı-başkanlık sistemi".

medikleri “Saf Başkanlık Sistemi” (*Pure Presidential System*)¹²;

- Yürütme organının, kendisine çok önemli anayasal yetkiler tanınmış olan ve doğrudan halk tarafından seçilen bir başkan ile yasama organına karşı sorumlu olan bir bakanlar kurulundan oluştuğu; ancak bakanlar kurulunun aynı zamanda başkana karşı da siyasi olarak sorumlu olduğu “Başkancı Parlamenteer Sistem” (*President Parliamentary System*) olarak sınıflandırmaktadır.¹³

Çağdaş hükümet sistemlerini kapsayıcı bir bilimsel ereve içinde sunan bu beşli sınıflandırmanın tek kusuru, kullanılan kavramların kısmen zor anlaşılır nitelikte olmasıdır. Bu sebeple, anılan kavramların daha yerleşik ve anlaşılır bir kavram setiyle desteklenmesinin uygun olacağı düşünülebilir. Bu bağlamda, anılan kategorilerin şu şekilde isimlendirilmesi mümkündür:

- Saf parlamenteer sistem – klâsik l ayırmadan gelen kategori
- Başkanlı parlamenteer sistem
- Yarı başkanlık sistemi (“Başbakancı Başkanlık Sistemi” yerine) – klâsik l ayırmadan gelen kategori
- Saf başkanlık sistemi – klâsik l ayırmadan gelen kategori
- Süper başkanlık sistemi¹⁴ (“Başkancı Parlamenteer Sistem” yerine)

Görüldüğü üzere, bu kategoriler belirlenirken, hükümet sistemlerine ilişkin yapılan klâsik l ayırım aynen muhafaza edilmekte; bunlara yalnızca iki kategori daha eklenmektedir: “Başkanlı Parlamenteer Sistem” ve “Süper Başkanlık Sistemi”. Bu kategorilerden ilkinde örnek olarak İrlanda Cumhuriyeti ve Bulgaristan gsterilirken¹⁵; temelde

¹² Klâsik ayırmadaki “başkanlık sistemi”

¹³ Bu sınıflandırmanın örneklerle açıklandığı ve tartışıldığı Türkçe bir kaynak için bkz. Erdal Onar, “Türkiye’nin Başkanlık veya Yarı-başkanlık sistemine Geçmesi Dşnlmeli midir?”, Başkanlık Sistemi, Der. Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2005, s. 71-104.

¹⁴ Fish, “süper başkanlık sistemi” (superpresidentialism) kavramını, bu sistemin başkanın sahip olduğu olağanüstü yetkiler açısından dünyadaki diğer başkanlık sistemlerinden ayrılması için önermektedir. Bkz. M. Steven Fish, “The Pitfalls of Russian Superpresidentialism”, *Current History*, October 1997, s. 367.

¹⁵ Bu kategorinin gereksiz bir ayırım olduğu hakkında bir görüş için bkz. Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, zendirciler ve Sonuçlar zerine bir İnceleme*, ev. Ergun zbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 14. Ayrıca bkz. Onar (2005), s. 77.

“olağanüstü yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanı karşısında hayli zayıf konumda bir yasama organının bulunduğu bir anayasal sistem” olarak tanımlanan ikinci sistemin¹⁶ ise günümüz Rusya Federasyonu başta olmak üzere bazı Orta Asya Cumhuriyetleri ile yine bazı Güney Amerika Ülkeleri’nde uygulandığı kabul edilmektedir.

III. 1982’den Günümüze Türkiye’de Benimsenen Hükümet Sistemleri

Bu ayırım ve sınıflandırma çerçevesinde 1982 Anayasası’nın yürürlükte olduğu dönem boyunca Türkiye’de benimsenen hükümet sistemlerine bakıldığında; genel olarak parlamenter sistemden uzaklaşan ve başkancı alternatiflere doğru yönelen bir eğilimle karşı karşıya gelinmektedir. Bu yönelimin sonucu olarak, sistem içinde parlamenterin ve parlamento içinden çıkan hükümetin ağırlığı azalırken, halk tarafından seçilen devlet başkanının rolünün gittikçe öne çıktığı görülmektedir. Hatta bu geçiş, en nihayetinde Türkiye’de iki kanatlı bir yürütme yapılanmasının da sona ermesine neden olmuş; bundan böyle yürütmenin tek bir makamda somutlaşacağı bir dönemin kapıları açılmıştır. Bununla birlikte bu dönüşüm, kuşkusuz ki birden bire ortaya çıkmış değildir. Anılan yöndeki talepler, pek çok siyasetçi tarafından zaman zaman yüksek sesle dile getirilmiş;¹⁷ kamuoyunda ve konuyla ilgili bilimsel çevrelerde yeterince destek bulamayan bu önerilerin,¹⁸ en nihayetinde bazı olağanüstü koşulların da etkisiyle, 2007 ve 2017 yıllarında gerçekleştirilen iki ayrı anayasa değişikliğiyle hayata geçirildiği görülmüştür.

¹⁶ Fish (1997), s. 367-368.

¹⁷ 1990’ların başından 2000’lerin ortasına kadar Türkiye’de başkanlık ve yarı-başkanlık rejimine geçiş yönünde çeşitli çevrelerce dile getirilen öneri ve taleplerin ayrıntılı bir dökümü ve tahlili için bkz. Bertil Emrah Oder “Türkiye’de Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler”, Başkanlık Sistemi, Der. Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2005, s. 31-69.

¹⁸ Bununla birlikte, akademik çevrelerde başkanlık sisteminin Türkiye için uygun bir model olduğunu savunan kimi yazarların da bulunduğu belirtmek gerekmektedir. Bu yönde bazı örnekler için bkz. Burhan Kuzu, Türkiye İçin Başkanlık Sistemi, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1997; Burhan Kuzu, Her Yönü ile Başkanlık Sistemi, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2011; Hasan Tahsin Fendoğlu, “Başkanlık Sistemi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2 (2002), s. 39-60; Murat Yanık, Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

Bu çerçevede 1982 Anayasası'nın orijinal halinde benimsenmiş olan hükümet sistemine bakıldığında, kimi yazarlarca daha en başından itibaren yapılan "yarı-başkanlık sistemi"¹⁹, "başkanlı bir parlamenter sistem",²⁰ "aksak başkanlık hükümeti"²¹ veya "...ne saf parlamenter, ne saf yarı başkanlık (olup), özgül şartlara göre bu ikisi arasında gidip gelen (bir sistem)"²² türünden değerlendirmelere karşılık; sistemin esasen yasa- ma organı karşısında yürütme organının ve yürütme organı içinde de cumhurbaşkanının güçlendirildiği bir parlamenter sistem olduğu yönünde genel bir kabulün mevcut olduğu görülmektedir.²³ Nitekim Anayasa'da cumhurbaşkanına saf parlamenter sistemdeki "yetkisiz ve sorumsuz devlet başkanı" rolünü aşan kimi önemli yetkiler verilmesinden²⁴ hareket eden kimi yazarların; "zayıflatılmış parlamentarizm"²⁵ veya "klâsik niteliğini bir ölçüde kaybetmiş bir parlamenter rejim"²⁶ tanımlaması yaptıkları dahi görülebilmektedir. Buna karşın, diğer bazı yazarlarınsa cumhurbaşkanına tanınmış olan yetkilerin az veya çok olmasının sistem üzerinde bir etkisi olmadığını belirttikleri ve 1982 Anayasası'nın kurmuş olduğu hükümet sistemini "saf bir parlamenter hükümet sistemi" olarak kabul ettikleri görülmektedir.²⁷ Neticeten, aradaki yorum farkları ne olursa olsun, 1876 Anayasası'nda 1909 yılında yapılan değişikliklerle başlayan²⁸ parlamenter sistem geleneğinin 1982

¹⁹ Zafer Üskül, Türkiye'nin Anayasa Sorunu, AFA Yayınları, İstanbul 1991, s. 124.

²⁰ Bakır Çağlar, Parlamentolar ve Anayasa Mahkemesi: Teori ve Pratikte Anayasa Yargısının Sınırları Problemi", Anayasa Yargısı, Cilt 3 (1986), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1986, s.164.

²¹ Lütfi Duran, Türkiye Yönetiminde Karmaşa, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1988, s. 18-19.

²² Serap Yazıcı, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 147-148.

²³ Bu konuda bazı örnekler için bkz. Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s. 197; Mehmet Turhan, Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası, Dicle Üniversitesi Basımevi, Diyarbakır 1989, s. 169; Yavuz Atar, Türk Anayasa Hukuku, Mimoza, Konya 2002, s. 162-163; Burhan Kuzu, "Parlamerter Rejimlerde Devlet Başkanının Konumu ve 1961-1982 Anayasalarında Durum", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 53, S.1-4 (1988-1990), s. 34-90 (Yazar'ın bu çalışmada atıf yapılan görüşü, şu kaynaktan alınmıştır: Anayasa Mahkemesinin Kuruluşunun 55. Yılı Anısına 55 Yıl 55 Makale, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 2017, s. 640).

²⁴ Bülent Tanör, İki Anayasa: 1961-1982, XII Levha Yayınları, İstanbul 2012, s. 104-105, 108-110.

²⁵ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2014 (15. Basım), s. 366.

²⁶ Zafer Gören, Anayasa Hukuku, Seçkin Kitabevi, Ankara 2006, s. 151.

²⁷ Örn. bkz. Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2016 (20 Baskı), s. 298.

²⁸ Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Anayasası'nda da temel olarak benimsenmiş olduğu yönünde büyük bir ittifakın bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu sistemde parlamentonun içinden çıkan ve siyasî açıdan parlamentoya karşı sorumlu olan bakanlar kurulunun (kabine), başbakan liderliğinde yürütmenin etkin kanadını oluşturduğu ve siyasî kararların alındığı asıl ağırlık merkezini temsil ettiği görülmektedir.

2007 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ise, bu sistemin bambaşka bir yöne evrilmesine neden olmuştur. Gerçekten, anılan değişiklikle birlikte cumhurbaşkanının bundan böyle Türkiye Büyük Millet Meclisi yerine doğrudan halk tarafından seçilmesi öngörülmüş; buna karşın, cumhurbaşkanının sahip olduğu anayasal yetkiler konusunda ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu durum, doğrudan halkoyuyla seçilen ve dolayısıyla güçlü bir siyasî meşruiyete sahip olan cumhurbaşkanının, sahip olduğu konumun gereği olarak arzu edeceği yönde adımlar atmasını sağlayacak hukukî imkânlardan yoksun kalmasına neden olmuştur. Doktrinde kimi yazarlar, bu yeni şekliyle Türkiye'de geçerli olan hükümet sistemi ile 1958 Fransız Anayasası'nın öngördüğü hükümet sistemi arasında belirleyici bir fark kalmadığını²⁹ ve hükümet sisteminin klâsik parlamenter olmaktan çıkarak yarı başkanlık sistemine benzer özellikler kazandığını³⁰ ifade etmişlerdir. Diğer bazı yazarlar ise, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilecek olmasının parlamenter rejimin niteliğine yeni bir sıfat eklenmesini gerekli kılacağını belirtmişlerdir.³¹ Bu kapsamda, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin, 1982 Anayasası'nın öngördüğü sistemi daha da karmaşık hale getirdiğini düşünen yazarlar³² olduğu gibi; yapılan değişikliğin anayasal sistem üzerindeki etkisinin zaman içinde ortaya çıkacağını ve siyasî rejimin yarı-başkanlığa doğru evrilme ihtimali olduğu kadar, başkancı bir rejime doğru kayma ihtimalinin de bulunduğunu belirten yazarlar da olmuştur.³³

2002, s. 192-196; Özer, Atilla, Türklerde Devlet Anlayışı ve Demokratik Rejim, Ankara 2002, s. 36; Mustafa Erdoğan, Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler, Siyasî Kitabevi, Ankara 1993, s. 30.

²⁹ Hasan Tunç, Faruk Bilir ve Bülent Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 266.

³⁰ Şükrü Karatepe, Anayasa Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara 2013, s. 160.

³¹ İba (2008), s. 108.

³² Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta Basım A.Ş., İstanbul 2009, s. 430

³³ İbrahim Ö. Kaboğlu, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Legal Yayıncılık, İstanbul 2009 (4. Bası), s. 141.

Sonuç olarak anılan sistem, Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 28 Ağustos 2014 tarihinde 12. Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte fiilen uygulamaya girmiş ve çok kısa bir süre içinde, sürdürülebilirlik bakımından kendisine yöneltilen neredeyse tüm eleştirileri haklı çıkardığı görülmüştür. Gerçekten, yukarıdaki beşli tasnif çerçevesinde ve salt anayasal normlar esas alındığında "başkanlı parlamenter sistem" olarak tanımlanabilecek olan yapı, uygulamada kaldığı dönem boyunca çeşitli istikrarsızlıklara yol açmış ve anayasal mimariye aykırı bazı fiili durumların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim bu gözlemlerden yola çıkan kimi yazarlar, anılan dönemi; "...teorik olarak yarı başkanlık sistemi, gerçekte bir fiilî başkanlık sistemi" olarak dahi tanımlayabilmişlerdir.³⁴

Nihayetinde anılan sistem, 16 Nisan 2017 tarihli referandumla birlikte, ileri bir tarihte yürürlüğe girmek üzere bir kez daha değiştirilmiştir. Referandumla birlikte kabul edilen bu yeni sisteme, günlük konuşmalarda ve referandum öncesinde çeşitli kaynaklarda "Türk Tipi Başkanlık Sistemi" veya "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" adı verildiği görüle de; karşılaştırmalı anayasa hukukunun yukarıda işaret edilen verileri ışığında bu isimlendirmenin hiçbir açıklayıcı değer taşımadığı ortadadır. Zira anayasa hukuku açısından bir hükümet sisteminin nitelendirilmesinde esas olan şey, onun hangi adla anıldığı değil; yasama ve yürütme organlarının oluşumu ve birbirleriyle olan ilişkilerine dair koyduğu esaslardır. Bu kapsamda, getirilen bu yeni sisteme yakında bakıldığında, farklı sistemlerden alınan unsurları bir arada içerdiği; bu yönüyle de "...keşfedilmemiş, dünyada eşi benzeri görülmemiş" bir hükümet sistemi olarak değerlendirildiği görülmektedir.³⁵ Başka bazı yazarlarınsa; "...başkanlık rejiminde geçerli anayasal denge ve denetim düzeneğinin öngörülmemiş olması nedeniyle, yapılan düzenlemeyi çoğulcu siyasal rejimler bağlamında değerlendirme güçlüğü" çektiklerinden söz ettiği³⁶ veya ünlü Arjantinli siyaset bilimci Guillermo O'Donnell'a

³⁴ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2017 (21 Baskı), s. 304-305.

³⁵ Gözler (2017), s. 307. Bu konuda ayrıca bkz. Kemal Gözler, Elveda Anayasa: 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2017, s. 43-79.

³⁶ İbrahim Ö. Kaboğlu, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Legal Yayıncılık, İstanbul 2017 (12. Bası), s. 162.

atıfla³⁷ söz konusu sistemin ancak bir “*delegasyoncu demokrasi*” şeklinde veya “*popülist (yarışmacı) otoriter*” biçimde işleyeceği öngörüsünde bulunduğu gözlemlenmektedir.³⁸ Buna karşın, anılan sisteme yönelik eleştirilere katılmayan ve getirilen bu yeni sistemin “...*hükümet sistemleri içerisinde başkanlık sistemi olarak kabulü mümkün olan bir sistem*” olduğunu savunan yazarlar da bulunmaktadır.³⁹

Sonuçta, bu konuda benimsenen yorum tarzı ne olursa olsun, Türkiye’nin 2007 ve 2017 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle birlikte parlamenter sistemden aşamalı biçimde koptuğu ve halk tarafından seçilen devlet başkanının sistem içindeki rolünün gittikçe atırıldığı bir anayasal modele doğru geçiş yaptığı görülebilmektedir. Bu bağlamda, 1982 Anayasası’nın ilk şeklinde benimsenen ve cumhurbaşkanının yetkileri başta olmak üzere anayasal mimaride yapılan bazı tercihlerin etkisiyle “kısmen bozulmuş bir parlamenter sistem” olarak nitelendirilebilecek olan hükümet sistemi, önce “kısmen bozulmuş bir başkanlı parlamenter sistem”e, oradan da “epeyce bozulmuş bir başkanlık sistemi”ne evrilmiş görünmektedir.

Bu bağlamda elimizdeki çalışmada yapılacak şey; daha önce benzer tercihler yapmış olan ülkelerin tecrübelerinden hareketle, Türkiye’nin karşılaşması muhtemel güçlüklerle ilişkin bazı tespit ve öngörülerde bulunmaya çalışmak olacaktır.

³⁷ Guillermo O’Donnell, “Delegative Democracy”, *Journal of Democracy*, No. 1 (January 1994), s. 55-69.

³⁸ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları*, Ankara 2017 (17 Basm), s. 327-329. Buna göre, anılan sistemde; “Başkan, milletin tecessüm etmiş hali ve onun çıkarlarının başlıca koruyucusu ve tanımlayıcısı olarak kabul edilir... Bu görüşe göre diğer kurumlar –meselâ mahkemeler ve yasama organı- can sıkıcı şeylerdir... Bu kurumlara karşı hesap verirlilik, kullanması için başkana vekâleten verilmiş sınırsız otoritenin önündeki engellerden ibaret görülür... Delegasyoncu demokrasilerde adaylar... hemen hemen hiçbir sınırlamaya tâbi olmadan hüküm sürme şansı için yarışlar. Seçimden sonra da, seçmenlerden/delegelerden, başkanın icraatının pasif ama alkışlayıp seyircileri olmaları beklenir... Temsili demokrasilerin ayırıcı özelliği olan yatay hesap verirlilik, delegasyoncu demokrasilerde ya hiç yok, ya da son derece zayıftır. Üstelik, yatay hesap verirliliği etkili kılan kurumlar, delegasyoncu başkanlarca kendi ‘misyon’larının önünde gereksiz ayak bağları gibi görüldüğünden, başkanlar, bu kurumların gelişmesini önlemek için büyük çabalar harcarlar.”

³⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları*, Ankara 2017, s. 40, 65.

IV. Parlamenter Sistemden Kopuş ve Sonrası: Karşılaştırmalı Gözlemler

Türkiye’de gözlemlenen sistem değişikliklerini ve bunların muhtemel sonuçlarını, farklı ülke deneyimlerinden yola çıkarak tartışmanın bir yöntem olarak elverişliliği, başlı başına tartışılması gereken bir husustur. Nitekim benzer soruların, sosyal bilimler alanında yapılan karşılaştırmalı çalışmaların çoğu için de ortaya atılması mümkündür. Bu bağlamda, incelenen nesnenin veya olgunun (elimizdeki çalışmada, incelenen ülkelerin) “kendine özgü” (nev’i şahsına münhasır, *unique*) nitelikler taşıdığı” iddiası, karşılaştırmalı incelemelerin nesnesi olma-ya aday tüm olgular açısından ileri sürülebilir bir itirazdır. Öyleyse, çalışma konumuzla ilgili olarak bu muhtemel itirazın karşılanabilmesi için, en azından iki sorunun yanıtlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır;⁴⁰

Bu bağlamda yanıtlanması gereken ilk soru; Türkiye’de hükümet sistemine yönelik yapılan değişikliklerin ve bunların muhtemel sonuçlarının, karşılaştırmalı örneklerden hareketle incelenip incelenemeyeceği sorusudur.

Kanımca, bu soruya prensip olarak olumlu bir yanıt verilmesi mümkündür. Zira Türkiye’de bugüne kadar yapılmış olan tüm sistem tercihlerinin, alana ilişkin var olan akademik bilgi birikimine ek olarak; bir yandan ülkemize özgü deneyimlerden, diğer yandan da başka ülkelerin deneyimlerinden hareketle gerçekleştirildiği görülmektedir. Benzer şekilde, hükümet sistemi değişikliğine ilişkin tartışmalarda çeşitli taraflarca ileri sürülen neredeyse bütün fikir ve önerilerin de, dünyadaki farklı ülkelere ve buralarda yaşanan deneyimlere referans yapılarak savunulduğu gözlemlenmektedir. Nitekim bu akıl yürütme biçiminde de şaşılacak bir şey yoktur. Zira “...karşılaştırmalar yapmak doğal bir insan eylemidir. Antik çağlardan günümüze yaşamış nesillerce insan, (bu yöntemle) hem birey hem de toplum olarak kendileriyle başkaları arasındaki var olan farklılıkları ve benzerlikleri anlamaya çalışmışlardır”.⁴¹

⁴⁰ Bu bölümde yapılan teorik açıklamalar, büyük ölçüde daha önce kaleme almış olduğum bir çalışmaya dayanmaktadır. Bkz. Ali Ersoy Kontacı, “The Presidents of Republics in Turkish and Polish Constitutions: A Short Overview from a Comparative Perspective”, *Merkourios, The Utrecht Journal of International and European Law*, Vol. 25, No. 68 (2008), s. 18-20.

⁴¹ Todd Landman, *Issues and Methods in Comparative Politics*, Routledge, London 2000, s. 4-10.

Bu kapsamda insanlar ve toplumlar, gündelik hayatın çeşitli yüzlerine dönük akıl yürütmelerinde, karşılaştırmalı gözlemler yoluyla elde edilen verilerden doğal ve yaygın olarak yararlanmaktadır. Bu durumun, insan aklının çağrışımlarla ve karşıtlıklarla düşünme eğiliminin de doğal bir sonucu olarak görülmesi pekâlâ mümkündür.

Bununla birlikte bizi daha yakından ilgilendiren şey; karşılaştırmalı düşünme biçiminin günlük hayattaki bu “doğal” varlığından ziyade, siyaset bilimi ve anayasa hukuku çalışmalarındaki yeri ve konumudur. Bu kapsamda hemen ifade etmek gerekir ki “karşılaştırmalı yöntem”; günümüzün bilimsel çalışma evreninde gittikçe daha fazla yer tutmaya başlayan ve hem araştırmacıya, hem izleyicilere önemli katkılar sunma potansiyeli taşıyan bir yöntem haline dönüşmüş bulunmaktadır. Bu bağlamda karşılaştırmalı çalışmaların sağladığı en önemli avantajlardan birinin; insan zihninin bilimsel düşünceden uzaklaşmasını “önleyici etkisi” (*preventive effect*) olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda karşılaştırmalı çalışmalar, bir yandan insan aklının “ben merkezli” (*ethnocentric*) düşünme alışkanlığını kırmaya yardımcı olmakta; diğer yandan da teoriler, hipotezler ve kavramlar inşa etmeye katkı sağlamaktadır. İlâveten, bu türden çalışmaların, birbirine rakip hipotezleri test edip elemeye ve gelecek hakkında öngörülerde bulunmaya da yardımcı oldukları yaygın olarak kabul edilmektedir.⁴² Bu noktada son olarak, karşılaştırmalı yöntemin hukuk alanında yapılan çalışmalarda da uygulanabilir olduğunu çekinmeksizin ifade etmek gerekmektedir. Bu bağlamda karşılaştırmalı hukuk çalışmaları; “...farklı ülkelerde -ve bazen de aynı hukuk sistemi içinde- geçerli olan hukuk sistemlerinin, düzenlemelerin, kurumların veya temel ilkelerin karşılaştırılmasına odaklanan çalışmalar” olarak tanımlanmakta⁴³ ve bizlere, çağdaş hukuk düzenlerinin tüm boyutlarının ele alınıp incelenebileceği

⁴² Tom Mackie ve David Marsh, “The Comparative Method”, *Theory and Methods of Political Science*, Der. David Marsh ve Gerry Stoke, Macmillan Press, London 1995, s. 58-75. Ayrıca bkz. Landmann (2000), s. 4.

⁴³ Viktor Knapp, “Legal Science”, *Main Trends of Research in the Social and Human Science*, Vol. II, Der. Jacques Havet, Mouton Publishers/Unesco, The Hague, Paris, New York 1978, s. 1980. Bununla birlikte bazı yazarlar, tek bir ülke özelinde yürütülen çalışmaların karşılaştırmalı çalışma olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedirler. Bkz. Giovanni Sartori, “Compare Why and How? Comparing, Miscomparing and Comparative Method”, *Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance*, Der. Mattei Doğan ve Ali Kazancıgil, Wiley-Blackwell, London 1994, s. 23.

bir gözlem çerçevesi sunmaktadır. Sonuç olarak, bütün bu gözlemlerin bizi ulaştırdığı nokta; Türkiye’de hükümet sistemi değişikliği ve sonrasına ilişkin senaryo ve ihtimallerin karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmesinin, hem bilimsel ölçütlere uygun hem de verimli bir akıl yürütme biçimi olacağıdır.

Öyleyse, bu noktada cevaplanması gereken ikinci soru; böyle bir karşılaştırma bağlamında dikkate alınacak ülkelerin hangileri olduğudur.

Bu kapsamda öncelikle, bir hususun karşılaştırmalı açıdan *incelenabilir* olmasının, yapılan incelemenin da her zaman doğru sonuçlar vereceğinin garantisi olarak yorumlanamayacağını vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle hukuk alanında yapılan kimi karşılaştırmalı çalışmalarda, incelenen örneklerin hangi metodolojik tercihlerle seçildiğinin açıklanmamasından ötürü, bilimsellik ve ikna edicilik açasından ciddi zaafaların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yüzden, özellikle elektronik kaynaklara erişimin kolaylaşmasıyla birlikte sayısı giderek artan karşılaştırmalı çalışmaların, güvenilirlik ve kalite açasından zaman zaman ciddi biçimde sorgulanır hale geldiklerine şahit olunmaktadır. Bu eleştirilerden kaçılabilmek içinse, “karşılaştırmalı araştırma tasarımınn” bilimsel ölçütlere uygun olarak yapılması gerekmektedir. Bunun için de karşımıza, cevaplanması gereken iki ilave soru daha çıkmaktadır:

- Karşılaştırma büyük sayılarla mı yoksa küçük sayılarla mı yapılacaktır? (*Small “N” v. Big “N. Research Design*)
- Birbirine benzer örnekler mi, farklı örnekler mi karşılaştırılacaktır? (*“Most Similar” v. “Most Different” Systems Design*)

Bu kapsamda, her karşılaştırmalı çalışmanın başında cevaplanması gereken ilk soru; kaç örnek üzerinden karşılaştırma yapılacağıdır. Bu soruya, aşağıdaki üç farklı ihtimalden birinin tercih edilerek cevap verilmesi mümkündür:

- o Tekil örneklerin karşılaştırmalı bir bağlam içinde incelenmesi⁴⁴,

⁴⁴ Bu yöntem, “vaka odaklı karşılaştırmalı inceleme” (case oriented coparative study) olarak da anılmaktadır.

- o Az sayıda ülkenin derinlemesine ve sistematik bir şekilde incelenmesi ve
- o İstatistiksel analizlere kaynak olmak üzere, çok sayıda örneğin incelenmesi.

Bu bağlamda elimizdeki makalede, hem çalışmanın sınırlı kapsamından, hem de derinlemesine bir incelemenin istatistiksel analizlere nazaran bu çalışmanın amacına daha uygun düşeceği inancından hareketle, az sayıda örnek ülke üzerinden hareket edilmesi tercih edilmiş bulunmaktadır.⁴⁵

Bu noktada cevaplanması gereken ikinci soru da, karşılaştırmalı çalışma kapsamında *birbirine benzeyen* örneklerin mi, yoksa *birbirinden farklı* örneklerin mi inceleneceğidir. Bu bağlamda;

- o Benzer örneklerin karşılaştırılması; ortak bazı nitelikler taşıdığı kabul edilen örneklerin birbirlerine yakınlaştırılması suretiyle, aralarındaki *farkların* daha da belirgin hale geleceği varsayımına dayanmaktadır.
- o Farklı örneklerin karşılaştırılması ise, incelenen nesnelere arasındaki sınırlı -ve fakat araştırmanın konusu açısından önem taşıyan- *benzerliklerin* vurgulanması açısından faydalı bir yöntem olarak kabul edilmektedir.⁴⁶

Bu alternatifler arasında elimizdeki makalede benimsenen yöntem ise, çeşitli yönlerden *birbirlerinden farklılaşan* üç örnek ülkeyi ele alarak; bunlar arasında hükümet sistemi tartışmalarının seyri ve bu kapsamda yaşanan gelişmeler açısından görülen *benzerlikleri vurgulamak* olarak belirlenmiştir.

Bütün bu açıklamalar çerçevesinde; parlamenter sistemden kopuş dinamiklerine ve kopuş sonrası deneyimlerine yakından bakılacak

⁴⁵ Nitekim bu yöntem, büyük rakamlardan sonuçlara varmayı amaçlayan saha çalışmalarının aksine, hukuk alanındaki çalışmalara genel olarak daha uygun görünmektedir. Bu anlamda, "karşılaştırmalı inceleme" kavramından anlaşılması gerekenler için bkz. D. Berg-Schlosser, "Comparative Studies: Method and Design, International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, Der. Neil J. Smelser ve Paul B. Baltes, Pergamon, Oxford 2001, s. 2247.

⁴⁶ Adam Przeworski ve Henry Teune, *Logic of Comparative Social Inquiry, Comparative Studies in Behavioral Sciences, Wiley-Interscience (A Division of John Wiley & Sons), USA 1970, s. 39.*

lkeler olarak; Kırgızistan, Moldova ve Fransa seçilmiş bulunmaktadırdır. Bu kapsamda Fransa, “pekişmiş demokrasilerin”⁴⁷ rneği olarak, Kırgızistan ve Moldova ise, “demokratikleşmenin üçüncü dalgasında”⁴⁸ demokrasiye geçiş yapan, daha yeni ve fakat görece istikrarlı demokrasilerin örnekleri olarak karşılaştırmaya dâhil edilmişlerdir. Gerçekten, ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak işaret edileceği üzere, Kırgızistan Orta Asya lkeleri arasında en kayda değer demokratik gelişmişlik seviyesine sahip ülke olarak kabul edilmektedir. Bir Doğu Avrupa lkesi olan Moldova ise, zayıf bir sivil toplum ve kırılğan bir siyasi parti sistemine sahip olmasında karşılık, hükümet sistemi değişikliklerini ciddi toplumsal şiddet hareketleri yaşamaksızın gerçekleştiren istisnai bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Bu belirlemede ayrıca, anılan ülkelerden birinin Doğu Avrupa, diğerinin Orta Asya lkesi olması dikkate alınmiş; böylece bir Batı Avrupa lkesi olan Fransa ile birlikte, incelemenin dengeli bir coğrafi dağılımı kapsaması amaçlanmıştır.

Anılan bu üç ülke, aralarında taşıdıkları tüm farklılıklara rağmen, parlamenter sistemden kopuş deneyimleri anlamında birbirlerine benzer özellikler gösteren ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, çoğu nitelikleri itibariyle “birbirlerinden farklı” nitelikler taşıyan bu örneklerin seçiminde de, makul bir alt sınır çizilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ele alınan örnek ülkelerin, birbirleriyle ve Türkiye ile “karşılaştırılmaya asgar ölçüde elverişli” ülkeler arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. Nitekim bu akıl yürütme biçimden hareketle, parlamenter sistemden koparak başkanlık sistemine geçiş yapan ve Sahara l’nn güneyinde yer alan bazı Afrika lkeleri’nin (Zimbabve, Gana ve Malavi) deneyimleri, hem demokratik gelişmişlik seviyeleri, hem de Türkiye ile toplumsal ve siyasi benzerliklerinin azlığı sebebiyle bilinçli olarak karşılaştırma dışında bırakılmıştır.⁴⁹

⁴⁷ Kavram için bkz. Juan J. Linz ve Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland 1996.

⁴⁸ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Oklamoha 1991; Ayrıca bkz. Samuel P. Huntington, “Democracy’s Third Wave”, *Journal of Democracy*, Vol. 2, No. 2 (Spring 1991), s. 12-34.

⁴⁹ Nitekim 16 Nisan 2017 referandumu öncesinde, bu ülkelerin parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen ülkelere örnek olarak bu ülkelerin verilmesi, Adalet ve Kalkınma Partisi Merkez Karar Yönetim Kurulu yesi ve TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Mustafa şentop’un tepkisini çekmiş ve “Tarihlerinde muhtar

Bu kapsamda son olarak işaret edilmesi gereken husus, bu çalışmada benimsenen karşılaştırmalı çalışma tasarımı uyarınca incelenebilecek örneklerinin, yukarıda bahsedilen ülkelerden ibaret olmadığıdır. Bu kapsamda, son derece düşük bir seçim barajıyla yapılan parlamento seçimlerinde tüm ülkenin tek bir seçim çevresi olarak kabul edildiği İsrail’de, aşırı parçalanmış parlamento kompozisyonunun yarattığı kalabalık koalisyonlardan kurtulmak için *başbakanın* doğrudan halk tarafından seçilmesi yöntemi denenmiş ve parlamenter sistemden uzaklaşma yönünde son derece dikkat çekici deneyimler yaşanmıştır. İşgal altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi’nden çekilme ve bir bütün olarak Filistin barış süreci gibi can yakıcı meselelerde mesafe kat edebilmek için denenilen bu “kendine özgü” sistem de, neticede ve son derece dikkat çekici bir biçimde Ülke’nin eskiden beri benimsemiş olduğu saf parlamenter sisteme geri dönüşü ile sonuçlanmıştır.⁵⁰ Bununla birlikte anılan Ülke, bu çalışmanın makul sınırlarını aşmamak için bu aşamada inceleme dışında bırakılmıştır.

Bu kapsamda son olarak işaret edilmesi gereken bir diğer örnek evreni ise, bir bütün olarak Latin Amerika coğrafyası ve buradaki ülkelerin deneyimleridir. Gerçekten, anılan ülkelerin gerek Soğuk Savaş dönemindeki gerekse günümüzdeki deneyimleri ile muhtemel arayışları, bu alanda yapılacak ilave çalışmalar açısından gerçek bir laboratuvar işlevi görmeye adaydır. Bununla birlikte söz konusu ülkeler, buralarda yaşanan gelişmelerin bir bütün olarak ayrıca ele alınması gerektiği düşünüldüğünden, elimizdeki çalışmanın kapsamı dışında bırakılmışlardır.

Bu kapsamda ilerleyen sayfalarda yapılacak olan şey; bu karşılaştırmalı çalışma tasarımının ve örnekler evrenine yönelik sınırlamaların ardından elimizde kalan üç Ülke olan Kırgızistan, Moldova ve Fransa’nın deneyimlerine yakından bakmak olacaktır.

seçimlerini bile düzgün yapamayan ülkelerle, demokrasi geçmişi 150 yıla ulaşan, tarihinde hukuk ve adalet esaslı büyük devletler kurmuş Türkiye’yi kıyaslamak bir Oryantalist yaklaşımı” sözleriyle eleştirilerde bulunduğu görülmüştür. (Haber için bkz. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38016306>)

⁵⁰ Bu sürecin bütün gelişimiyle birlikte ele alındığı son derece detaylı bir inceleme için bkz. Erdal Onar, *İsrail’in Kendine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü*, Ankara 2003.

A) Kırgızistan: Orta Asya'nın Çalkantılı Demokrasi Adası

Kırgızistan, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan eden ve halen varlığını sürdüren beş Orta Asya devletinden biridir. Kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti ile çevrili olan ülke, diğer Orta Asya devletleriyle karşılaştırıldığında, nüfus ve toprak büyüklüğü açısından oldukça geride kalmaktadır. Buna rağmen Kırgızistan, Orta Asya'dan Orta Doğu'ya kadar uzanan büyük coğrafyada yer alan devletlerarasında Türkiye hariç en demokratik siyasî yönetim şekline sahip ülke konumundadır. Muhafif parti, muhafif basın-yayın, bağımsız sivil toplum hareketleri, özgür ve şeffaf seçimler ve benzer kavram ve kurumların tamamına Kırgızistan'da rastlamak mümkündür. Nitekim bu özellikleri sebebiyle ülke, daha bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren bazı batılı gözlemcilerce Orta Asya'da bir "demokrasi adası",⁵¹ hatta "Orta Asya'nın İsviçresi"⁵² olarak nitelendirilmiştir. Buna karşın, Kırgızistan'da bölgeselcilik bağlarının halen çok güçlü olması, ekonomide dışa bağımlılığın sürmesi, etnik milliyetçiliğin yaygınlığı ve siyasî parti sisteminin oturmaması gibi çeşitli sorunların varlığını sürdürdüğünü de ifade etmek lazımdır.

Bütün bu sorunlarına ek olarak Kırgızistan; bağımsızlığını kazandıktan sonra geçen kısa süre içinde önce Ülke'nin ilk devlet başkanı olan Askar Akayev'in; sonra da Kurmanbek Bakiyev'in aile efratlarının ve mensubu oldukları aşiretlerin karıştığı yolsuzluk iddiaları nedeniyle

⁵¹ John Philip Anderson, *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?*, Harwood Academic Publishers, New York 1999. Bununla birlikte, anılan aynı kavramın günümüzde Ülke'de demokrasinin geleceğine ilişkin kuşkulu yaklaşımları dile getirirken kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Marlene Laurelle ve Johan Engvall, *Kyrgyzstan Beyond "Democracy Island" and "Failing State": Social and Political Changes in a Post-Soviet Society*, Lexington Books, USA 2015. Aynı yönde haberler için bkz. Ante Schenkan, "Central Asia's Island of Democracy is Sinking", *Foreign Policy*, 30.09.2015 <http://foreignpolicy.com/2015/09/30/central-asias-island-of-democracy-is-sinking-kyrgyzstan/>; Alastair McCready, "Is Kyrgyzstan No Longer Central Asia's Island of Democracy?", *The World Weekly*, 02.03.2017 <https://www.theworldweekly.com/reader/view/magazine/2017-03-02/is-kyrgyzstan-no-longer-central-asias-island-of-democracy/9762>

⁵² John Philip Anderson, "Island of Democracy? The Politics of Independence", *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?*, Der. John Anderson, Harwood Academic, Amsterdam 1999, s. 23-63; Richard Pomfred, *The Economies of Central Asia*, Princeton University Press, USA 1995, s. 106 vd.; Pepe Escobar, "The Tulip Revolution Takes Root", *Asia Times Online*, 26.03.2005. http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/GC26Ag03.html

le iki önemli toplumsal hareketlilik yaşamış; buna rağmen demokrasi hedefinden uzaklaşmamış ve demokratik değerlere dayanan siyasî rejimini –tüm kesinti ve çatışmalara rağmen– sürdürmeyi başarmıştır.

1. Demokrasiye Geçiş Süreci ve Parlamenter Sistemden Kopuş: Akayev Dönemi

Kırgızistan 1991 yılında bağımsızlığını kazandığında, yönetimde yerel Komünist Parti hiyerarşisine hâkim bir kadro bulunmaktaydı. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı Akayev, 1990 yılının Ekim ayında “Kırgızistan Yüksek Sovyeti” olarak adlandırılan parlamentoda yer alan birbirlerine rakip grupların, Moskova’nın da arabuluculuğu ile uzlaşmaları sonucunda iktidara getirilmiş bir isimdi. Gerçekten de, 1990 yılının Haziran ayında ülkenin güneyinde Özbekler ve Kırgızlar arasında yaşanan etnik çatışmalarda yüzlerce insan ölmüş; dönemin Kırgız Komünist Partisi Birinci Sekreteri Absamat Masalıyev’in istifası üzerine, Kırgızistan Bilimler Akademisi’nin başkanlığını yürüten Askar Akayev, parlamento tarafından devlet başkanlığına seçilmişti. Böylece Ülke, bağımsızlığını ilân ettiği 31 Ağustos 1991 tarihine parlamenter sistemi andıran bir anayasal mimari ile adım atmış oldu.

Bununla birlikte, bağımsızlık ilânının hemen ardından “eski rejimin” parlamentosu tarafından seçilerek göreve getirilmiş olmayı siyaseten yeterli bulmayan Akayev, konumunu halkoylamasıyla da meşrulaştırma yoluna gitti. Böylece Akayev, tek aday olarak girdiği cumhurbaşkanlığı seçiminde oyların %96’sını alarak, sahip olduğu statüyü yasallaştırmış ve konumunu sağlama almış oldu. Bununla birlikte anılan seçim, demokrasiye geçiş sürecinde parlamenter sistem odaklı bir mimariyi benimseyen Kırgızistan’ın, aradan geçen kısa zaman zarfında bu tercihten uzaklaşmaya başlamış olduğunun da ipuçlarını veriyordu. Başka bir ifadeyle, Başkan Akayev’in konumunu sağlamlaştırmak adına başvurduğu “halk tarafından seçilme” formülü, kalıcı hale dönüşmesi halinde Kırgızistan’ın hükümet sistemini de kalıcı olarak değiştirecek bir yapılanmaya işaret ediyordu.

Kırgızistan’ın parlamenter sistemden uzaklaşarak cumhurbaşkanı özelinde daha yürütme odaklı bir sistem tasarımına geçebileceği yönündeki bu işaretler, bağımsızlık sonrası başlayan yeni anayasa yapım sürecinde de önemli bir tartışma konusuydu. Bu bağlamda anılan görüş-

leri savunanlar, Kırgızistan'ın en büyük sorunu olan ekonomik kaynak kıtlığı ve milli gelir azlığına işaret ediyor ve Kırgızistan'ın karşı karşıya kaldığı ekonomik darboğazı aşabilmesi için "istikrarlı bir yönetime" ve "güçlü bir iktidar yapılanmasına" ihtiyaç duyulduğunu belirtiyorlardı. Bu fikirler, Ülke coğrafyasının doğurduğu güvenlik sorunları ve acil güvenlik ihtiyacına işaret eden argümanlarla da destekleniyordu.

Bütün bu tartışmaların sonucunda 1993 tarihinde kabul edilen yeni Kırgızistan Anayasası'na bakıldığında; yürütmenin güçlendirilmesi hedefine yönelen ve özellikle de sistem içinde cumhurbaşkanının konumunu daha merkezi hale getiren düzenlemelere gidildiği görüldü. Başka bir ifadeyle 1993 Anayasası, Kırgızistan'ın parlamenter sistemle yola devam etme alternatifinden net bir şekilde koptuğunu gözler önüne seriyordu.

Parlamenter sistem alternatifinden kopuşun ardından girilen bu yeni yolda, Anayasa ile cumhurbaşkanına önemli yetkiler tanındı. Bu yetkiler arasında en önemli olanlarından biri de; cumhurbaşkanının tek taraflı iradesi ile ve referandum yoluyla anayasa değişikliği teklifi sunabilmesiydi. Nitekim özelleştirmeler ve Rus göçünün engellenmesi⁵³ başta olmak üzere pek çok konuda parlamento ile sürtüşmeler yaşayan Akayev, bu yetkiyi, eski Komünist Parti Üyeleri ile bürokratlarca doldurulmuş olduğunu ileri sürdüğü⁵⁴ parlamentoyu devre dışı bırakmak ve kendi otorite alanını genişletmek amacıyla kullanmaktan çekinmedi.⁵⁵ Bunun sonucunda Kırgızistan Anayasası, 1994'den başlayarak 2003 Şubatına kadar birkaç kez değişikliğe uğradı. Bu değişikliklerin hepsi, Cumhurbaşkanı'nın anılan yetkisine dayanarak başlatıldığı tek taraflı referandum girişimlerinin sonucunda gerçekleşti. Bu değişiklikler kapsamında;

- 1994 yılında yasama organı ikiye bölünüp milletvekili sayısı düşürüldü.

⁵³ Paul Kolstoe, *Russians in the Former Soviet Republics*, Hurst & Co. Publishers, London 1995, s. 237-238.

⁵⁴ Yaşar Sarı, "Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakıyev'in Düşüşü", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9 (2010), s. 33.

⁵⁵ Buna karşın, 1994 yılında yayınlanan bir makalesinde Akayev, Kırgızistan'ın Orta Asya'da demokratik bir alternatif olduğu iddiasını sürdürmekteydi: Bkz. Askar Akayev, "Kyrgyzstan: Central Asia's Democratic Alternative", *Demokratizatsiya*, Vol. 2 No. 1 (1994), s. 9-25.

- 1996 yılında kapsamlı bir anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının bakanlıklara atama yaparken meclisten onay alma zorunluluğu kaldırıldı. Dahası, cumhurbaşkanı tarafından önerilen üç başbakanın meclis tarafından reddedilmesi durumunda, cumhurbaşkanına meclisi feshedebilme yolu açıldı. Aynı değişiklikler ile Akayev, ülkedeki yüksek mahkemeler dışındaki tüm yargıç ve savcılarını doğrudan atama yetkisini elde etti.
- 1998 yılında yapılan değişiklik sonucunda ise parlamentonun yasa yapma yetkileri kısıtlandı ve üye sayısında bir kez daha değişikliğe gidildi. Meclisin bütçe üzerindeki yetkileri ve milletvekili dokunulmazlıkları sınırlandı.

Görüldüğü üzere Kırgızistan'ın parlamenter sistemden kopuşu, yalnızca Ülke'nin parlamenter hükümet sisteminden uzaklaşmasına yol açmakla kalmamış; anılan değişiklikler, ülkenin bir bütün olarak demokratik sistemin dışına yuvarlanmasıyla sonuçlanabilecek bir dönemin kapılarını açmıştır.⁵⁶

Bu derece kişiselleşmiş bir iktidarın kullanımının kısa süre içinde önemli sorunlara yol açmaya başladı. Gerçekten, 1998 ve 2001 yıllarında Çin ve Özbekistan ile yapılan kimi anlaşmalarda sınır kontrolü konusunda bu Ülkeler'e ciddi tavizler verildiğinin ve üstelik parlamentonun da tümüyle karanlıkta bırakıldığına ortaya çıkması üzerine, Ülke'nin ciddi bir krize sürüklenmesine yol açacak olaylar dizisi de tetiklenmiş oldu. Söz konusu haberle birlikte oluşmaya başlayan muhalefet ittifakı, Akayev aleyhine geniş katılımı gösteriler düzenlemeye başladı. Polisin sert müdahalesiyle karşılaşan bu protesto eylemleri, en nihayetinde "Aksu Olayları" olarak anılan ve bazı göstericilerin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan çatışmalarla birlikte doruğa çıktı.

Sonuçta bütün bu protestolar, Akayev Yönetimi'ni geri adım atmak zorunda bıraktı ve 2003 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle birlikte, Ülke'de ilk defa son 10 yıla damgasını vuran "başkancı" eğilimlerden farklı bazı düzenlemelere gidildi. Akayev ile bölgesel liderler arasında varılan iğreti bir uzlaşmanın ürünü olan bu

⁵⁶ Kırgızistan'ın demokratik deneyiminin zedelenmesi hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Ouran Niazaliev, Failed Democratic Experience in Kyrgyzstan: 1990-2000, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara 2004. <https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12605282/index.pdf>

değişiklikler, Parlamento'nun kaybettiği yetkileri büyük ölçüde geri kazanmasıyla sonuçlandı. Buna karşılık, görev süresini uzatmayacağı sözünü veren Akayev ve ailesine, Anayasa'nın 53. maddesi uyarınca geniş bir dokunulmazlık tanınması kararlaştırıldı.

Bütün bu olayların ardından gerçekleştirilen 2005 parlamento seçimleri, Akayev'in verdiği sözde durup durmayacağı konusundaki tavrının belli olacağı kritik bir seçime dönüştü. Nitekim seçimler yaklaştıkça ortaya çıkan bazı gelişmeler, bu konuda şüpheli bir yaklaşımı savunanların haksız olmadığını ortaya çıkardı. Zira aday listelerine bakıldığında, Cumhurbaşkanı Akayev'in oğlu Aidar Akayev ve kızı Bermet Akayeva dâhil olmak üzere, yakın çevresinden çok sayıda kişinin milletvekili seçilmek için adaylığını koydukları görüldü. Benzer şekilde, Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin uzatılmasına yönelik bir de imza kampanyası başlatıldığı ortaya çıktı. Bütün bu gelişmelere rağmen, seçimlerin ilk turunda kayda değer bir başarı elde eden muhalefet, ikinci tur seçimlerde yaşanan çeşitli engellemeler ve seçim yolsuzlukları neticesinde yalnızca altı milletvekili çıkarabildi. Demokratik kanalların bu şekilde tıkanmasının sonucu ise, beklenileceği gibi; iktidarın değişmesiyle sonuçlanacak bir şiddet dalgasının ortaya çıkması oldu. En nihayetinde yaşanan olaylar, Akayev'in ülkeyi terk etmesiyle sonuçlandı.⁵⁷

2. Sorun Kişilerde mi? Başkanlık Sisteminde İkinci Deneme: Bakiyev Dönemi

2005 yılındaki iktidar değişiminin en önemli aktörlerinden biri de, Cumhurbaşkanı Akayev'e yönelik muhalefetin başını çeken liderlerden Kurmanbek Bakiyev olmuştur. Daha önce başbakan olarak da görev yapmış olan Bakiyev, Akayev'in Ülke'yi terk etmesinin ardından, farklı görüşlere, geçmişe ve düşüncelere sahip muhalif kesimlerin uzlaşma noktası olarak cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Bu seçim, aynı zamanda Akayev sonrası dönemde Ülke'yi yönetmeye aday iki güçlü isim olan güneyli Bakiyev ve kuzeyli Feliks Kulov arasında varılmış

⁵⁷ Bu sürecin ayrıntılı bir inceleme hakkında bkz. Asim Memmedov, Gürcistan ve Kırgızistan'da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 231-286. <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5478/>

olan bir uzlaşmayı yansıtmaktaydı. Bu uzlaşma uyarınca, Ülke'nin güney ve kuzey olarak bölünmesi tehlikesi karşısında, Bakiyev cumhurbaşkanı olurken, Kulov da başbakanlık görevini üstleniyordu. Bununla birlikte, yapılan bu işbirliğinin temel şartı; Anayasa'nın değiştirilerek Cumhurbaşkanı'nın elindeki bazı yetkilerin Parlamento'ya ve hükümete verilmesi idi.⁵⁸ Bu bağlamda kamuoyunun Bakiyev'den beklentisi; önceki yönetimin açtığı derin yaraların tedavi edileceği bir tür restorasyon döneminin başlatılması yönündeydi. Nitekim Bakiyev'in başlangıçtaki vaatleri de, böyle bir dönemin başlayacağına işaret ediyordu.

Ne var ki Bakiyev dönemi, büyük umutlarla başlayan bir dönem olmasına karşın, kısa süre içinde beklentilerin aksine gelişmelerin bir-biri ardına yaşandığı bir dönem halini aldı.⁵⁹ Yaşananlar, tam anlamıyla 1991-2005 yılları arası dönemin bir tekrarı gibiydi. Bu kapsamda, otoritesini gittikçe arttırmaya yönelik Cumhurbaşkanı Bakiyev ile Parlatenton'da buna direnen gruplar arasındaki mücadele, 2006 ve 2007 yıllarında bir dizi siyasî krizin yaşanmasına neden oldu. Yaşanan her kriz sonucunda da iktidar değişimini gerçekleştiren koalisyondan kopmalar yaşandı.

Yaşanan çatışmalara son vermek amacıyla 2007 yılında yeni bir anayasanın kabulü ve erken parlamento seçimleri ile sonuçlanacak bir girişim başlatıldı. Bakiyev, ulusal düzeyde örgütlenmiş ve devlet bütçesinden desteklenen bir hâkim parti ile hileli bir seçim sistemiyle şekillendirilerek uysal bir parlamento oluşturmak suretiyle, muhalefetin siyaset sürecinin dışına itildiği bir vitrin demokrasisi hedeflemekteydi.⁶⁰ Nitekim 2007 Anayasası da bu çerçevede yeni rejimin kurumsal altyapısının oluşturulması amacıyla kaleme alınmış bir belgeydi: 21 Ekim 2007 tarihli bir referandumda kabul edilerek yürürlüğe giren anayasa, cumhurbaşkanının stratejik yetkilerini koruyor, buna karşılık parlatentonun yetkilerinin artırılması yönündeki düzenlemeleri ile de dikkat çekiyordu. Ne var ki eskiye göre kısmen güçlendirilen bu

⁵⁸ Sarı (2010), s. 36.

⁵⁹ Pınar Akçalı, "Kırgızistan'da Parlatenter Sisteme Geçiş: Genel bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XII, S. 1 (Yaz 2012), s. 201.

⁶⁰ Haluk Alkan, *Kırgızistan: Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişinin Gölgesinde Siyasî İktidarsızlık*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara 2010, s. 20. <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE%20analiz%20Kırgızistan.pdf>

parlamento, baskın seçim öncesinde yapılan çeşitli düzenlemeler ve seçim hileleri neticesinde muhaliflerin neredeyse tümüyle dışlandığı ve cumhurbaşkanının kontrolündeki tek bir partinin hâkim olduğu bir yapıya büründü.⁶¹ Böylece yeni sistem, aslında tümüyle Bakiyev'in istediği politikaları hayata geçirmesi için daha geniş bir hareket alanı sağlayan bir yapıya dönüştü. Ne var ki bu durum, parlamento dışı muhalefetin olağan dışı yöntemlere başvurma eğiliminin ve buna dönük toplumsal desteğin de artmasına yol açtı. Bütün bunların sonucunda yeniden başlayan ve gittikçe şiddetlenen protesto ve çatışmalar, Bakiyev'i, elde ettiği bütün güce rağmen görevden el çekmeye mecbur bıraktı.

3. Parlamento Sistemine Dönüş ve Demokrasinin Restorasyonu: Otunbayeva Dönemi

Rosa Otunbayeva, daha önce çeşitli ülkelerde Kırgızistan adına büyükelçilik yapmış deneyimli bir diplomat ve aynı zamanda muhalefetin önde gelen isimlerinden biriydi. 2005 yılı parlamento seçimlerindeki adaylığı da, dönemin Cumhurbaşkanı Akayev'in kızıyla aynı seçim çevresinde yarışmasını engellemek için çeşitli bahanelerle engellenmişti. Akayev'in devrilmesi sürecinde Bakiyev ile hareket eden Otunbayeva, en nihayet 2010 yılında Bakiyev'in görevden uzaklaştırılmasının ardından Kırgızistan'ın üçüncü devlet başkanı oldu. Bununla birlikte Otunbayeva dönemi, daha önceki dönemlerin aksine, ülkede bambaşka gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak kayda geçti.

Gerçekten, farklı bir yönetim anlayışına sahip kadroların etkin olduğu Otunbayeva döneminde, öncelikle Otunbayeva'nın cumhurbaşkanlığı görev süresinin 18 ayla sınırlanacağı sözü verildi ve buna uyuldu. Dahası, bu dönemde gerçekleştirilen 2010 parlamento seçimleri ile

⁶¹ "...Aralık 2007 Parlamento seçimlerinde Bakiyev'in liderliğini yaptığı Ak Jol partisinin hileli ve açık olmayan seçimler sonucu 90 sandalyeli Jogorku Keneş'te (Parlamento) mutlak çoğunluğu sağlaması (71 sandalye), Bakiyev'in iktidarını pekiştirmesine yol açmış ve muhalefet ile diyalog yolu aramak yerine onlara karşı baskı politikası izlemeye başlamıştır. Özellikle seçimlerde Bakiyev'in muhaliflerinden olan Tekebayev'in önderlik ettiği Ata-Meken Partisi Parlamento dışında bırakılmış, Atambayev ve Otunbayeva'nın liderlerinden olduğu Sosyal Demokrat Parti ise yalnızca 11 sandalye kazanabilmiştir. Kalan sandalyeler ise gerçekte muhalefet partisi olmayan ve iktidarı destekleyen Masaliyev önderliğindeki Kırgızistan Komünist Partisi'ne gitmiştir." Bkz. Sarı (2010), s. 38.

Ekim 2011 cumhurbaşkanlığı seçimleri de, Ülke'nin o tarihe kadarki en özgür ve adil seçimleri olarak kabul gördü. İlaveten, 2011 cumhurbaşkanlığı seçimiyle birlikte, Kırgızistan'da ilk defa devletin en tepesinde iktidarın barışçıl bir biçimde el değiştirdiğine şahit olundu.

Ancak, bütün bu olumlu özelliklerin yanında, Otunbayeva döneminde atılan en önemli adım; hiç kuşku yok ki 2010 yılında kabul edilen yeni anayasa oldu. Zira bu anayasa ile birlikte devlet başkanının yetkilerini önemli ölçüde kısıtlanırken, parlamenter sisteme geri dönüşün de temellerinin atılmaktaydı. Bu bağlamda yeni anayasa, üç başlık altında özetlenebilecek bir felsefeye dayanıyordu:

- Cumhurbaşkanının stratejik yetkilerinin sınırlanması,
- Rejimin işleyişinde denetim yetkilerinin parlamentoya geçmesi ve
- Hükümetin parlamentoya karşı sorumluluğunun sağlanması.

Yeni anayasa ile ayrıca; yargının daha etkin ve bağımsız işleyebilmesi için gereken değişiklikler yapılırken, temel hakların kanunla dahi olsa sınırlanması konusunda önemli güvenceler öngörüldü. Dahası, parlamento üyelerinin kürsü dokunulmazlığı ile milletvekili dokunulmazlığına sahip oldukları belirtildi ve parlamento yönetiminin muhalefetine katılımı esas alınacak şekilde düzenlenmesi sağlandı.⁶²

Görüldüğü üzere Kırgızistan, demokrasiye geçiş sürecine, dönemin parlamentosu olan "Yüksek Sovyet" tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ve ayrıca parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet mimarisıyla, parlamenter bir sistem deneyimi içinde başlamıştır. Ne var ki, bir yandan demokrasiye geçiş sonrasında cumhurbaşkanlığı iktidarının halkoyuyla meşrulaştırılması ihtiyacı, diğer yandan da ülkedeki siyasî parti sisteminin zayıflığı ve cumhurbaşkanı-parlamento ilişkilerindeki gerilimler, bu sistemden hızlı biçimde kopulmasına ve yürütme odaklı bir sistem tasarımının benimsenmesine neden olmuştur. Bu kapsamda anayasada yapılan çeşitli değişikliklerle, yasama organı karşısında yürütme organının ve yürütme organı içinde de cumhurbaşkanının konumu aşırı şekilde güçlendirilmiş; bu şekilde ulaşılan noktada yaşanan sorunlar, başlangıçta Akayev'in şahsından kay-

⁶² Hükümet sistemi (değişikliğine) yönelik anayasa hükümlerinin listesi için bkz. Akçalı (2012), s. 197-198.

naklanan sorunlar olarak değerlendirilmiştir. Ne var ki, Akayev'in yerini alan yeni Cumhurbaşkanı Bakiyev döneminde de benzer sorunların yaşanması, en nihayetinde sorunun "kişisel" değil "kurumsal" bir mesele olduğunu kabulüne yol açmış ve bugün Kırgızistan, Otunbayeva liderliğinde parlamenter siteme dönerek önemli ölçüde istikrara kavuşmuştur.

Bununla birlikte, Kırgızistan'ın günümüzde de zaman zaman demokrasi karnesi bakımından eleştirilere uğradığını belirtmek gerekmektedir.⁶³ Bu bağlamda özellikle Ülke'de kimi gazetecilere ve muhalif siyasetçilere yönelik baskılara dikkat çekilmektedir. Benzer şekilde, 2016 yılında gerçekleştirilen ve temel olarak başbakanın rolünün güçlendirilmesini öngören ve yargı bağımsızlığının zayıflatılması sonucunu doğuran son anayasa değişikliğinin de Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi⁶⁴ ve Venedik Komisyonu⁶⁵ gibi uluslararası örgütler tarafından olumsuz eleştirilerin konusu yapıldığı görülmektedir.

Ancak, bütün bu dalgalanmalara rağmen, Kırgızistan'ın bugün yaşadığı sorunların, 1993-2010 yılları arasında yaşanan ve yüzlerce kişinin hayatına mal olarak Ülke'yi tam anlamıyla bölünmenin eşğine getiren olaylarla karşılaştırması mümkün değildir. Bu haliyle Kırgızistan'ın, demokrasiye geçişin ardından girdiği uzun, meşakkatli ve çeşitli iniş çıkışlar ve gelgitlerle dolu yolcuğunda parlamenter sisteme dönüş yapmasının, demokratik bir hukuk devleti olma yolundaki kendisine önemli bir avantaj sağladığını ifade etmek, yerinde bir düşünüş tarzı olacak gibi görünmektedir.

⁶³ Bu eleştirilerden bazıları için bkz. Danielle Rumolo, "The 'Switzerland of Central Asia' is not Looking very Swiss", Open Democracy Russia and Beyond, 10.07.2015 <https://www.opendemocracy.net/od-russia/daniele-rumolo/%E2%80%98switzerland-of-central-asia%E2%80%99-is-not-looking-very-swiss>; Ulugbeg Babakulov, "Farewell to Kyrgyzstan's 'Island of Democracy'", Open Democracy Russia and Beyond, 06.10.2017, <https://www.opendemocracy.net/od-russia/ulugbek-babakulov/farewell-to-kyrgyzstans-island-of-democracy>

⁶⁴ Bu yöndeki açıklama için bkz. <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?newsid=5695&lang=2&cat=15>

⁶⁵ Bkz. Venedik Komisyonu Görüşü 1CDL-PI(2016)009-e: "Kyrgyz Republic - Preliminary Joint Opinion on the Draft Law "on Introduction of amendments and changes to the Constitution", 29.08.2016. <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI%282016%29009-e>

B) Moldova: Beklenmedik bir Çoğulculuk

Moldova, yaklaşık 300 yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kalan ve geçmişte "Boğdan Eyaleti" olarak bilinen bölgede bulunmaktadır. Günümüzde ise Ülke, Doğu Avrupa'da, Ukrayna ile Romanya arasında yer almaktadır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki parçalarından biri olarak kalan Ülke, 27 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilân ederek demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Ülke'nin bir diğer ilginç özelliği ise, sivil toplum yapılanması ve siyasî parti sisteminde görülen çeşitli eksikliklere rağmen, güçlü ve ezici bir iktidar yokluğundan kaynaklanan "beklenmedik bir çoğulculuk" arz etmesidir.⁶⁶ Moldova, Kırgızistan'a benzer şekilde, Sovyet Sistemi'nden kopuş sürecinde önce parlamenter bir hükümet sistemine yönelme işaretleri vermiş; sonrasında ise yaşanan çeşitli gelişmelerin etkisiyle bu yoldan saparak, bambaşka deneyimlere yelken açmıştır. Ülke, aynı zamanda demokratik sisteminde herhangi bir kırılmaya maruz kalmadan veya ağır toplumsal şiddet dalgalarının esiri olmadan hükümet sistemini birden fazla kez değiştirmeyi başarmış olmasıyla da, özgün bir örnek olarak incelenmeyi hak etmektedir.

1. Demokrasiye Geçiş Süreci, "Ulusal Cephe" içinde Ayrışma ve Parlamenter Sistemden Kopuş

Moldova'nın bağımsızlık serüveni, diğer Sovyet Ülkeleri'nde olduğu gibi, Gorbaçov tarafından uygulamaya konulan *glasnost* ve *perestrojka*⁶⁷ politikalarının yarattığı atmosfer içinde şekillenmiştir. Bu kapsamda Ülke'deki ilk kısmen özgür seçimler, 1990 yılının Şubat ve Mart aylarında yapılmış; "Moldova Ulusal Cephesi" bu seçimlerde büyük başarı göstermiştir. Bununla birlikte Moldova'nın demokrasiye

⁶⁶ Lucan A. Way, "Pluralism by Default in Moldova", *Journal of Democracy*, Vol. 13, Issue 4 (October 2002), s. 127-141.

⁶⁷ Kelime anlamıyla "açıklık" anlamına gelen *glasnost*; temel olarak Sovyetler Birliği'ndeki fikir ve ifade özgürlüklerinin alınını genişletilmesini ifade ediyordu. Bu yolla, toplumda biriken hoşnutsuzluk ve idareye güven problemlerinin azaltılması amaçlanıyordu. Kelime anlamı itibarıyla "yeniden yapılanma" anlamına gelen *perestrojka* ise; üretim ve verimlilik sorunları yaşayan Sovyet ekonomisini kısmen liberalleştirmek suretiyle canlandırmayı hedefleyen politikalara verilen genel addi. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. John M. Battle, "Uskorenje, Glasnost' and Perestrojka: The Pattern of Reform under Gorbachev", *Soviet Studies*, Vol. XL, No. 3 (July 1988), s. 367-384.

geçiş süreci, diğer ülkelere nazaran daha sancılı bir süreç olmuştur. Zira Sovyet döneminde ülkede uygulanan dil, kültür ve sınır politikaları, temelde Moldova'yı sınır komşusu Romanya'dan koparmak üzere inşa edildiği için; Ulusal Cephe'nin politikaları da aksi yönde şekillenmiş, bağımsızlık sürecinde Romanya ile bütünleşme eğilimleri ön plâna çıkmıştır. Ülke bir yandan da güneydeki Gagavuz Türkleri'nin talepleri ve özellikle de 2 Eylül 1990 tarihinde Moldova'dan bağımsızlığını ilân eden Trnasdinyester bölgesinin yarattığı toprak bütünlüğü sorunları ve silahlı çatışmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır.⁶⁸

Bu atmosfer içinde Mircea Snegur, önce 27 Nisan 1990'da "Moldova Yüksek Sovyeti"nin (Moldova Parlamentosu) başkanlığına, sonrasında ise yine Parlamento tarafından 3 Eylül 1990 tarihinde cumhurbaşkanlığına seçildi. Böylece Moldova, demokrasiye geçiş sürecine büyük ölçüde özgür seçimler neticesinde oluşmuş bir parlamento tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ile yine parlamentonun içinden çıkan ve ona karşı sorumlu olan bir bakanlar kurulundan oluşan bir yapı ile adım atmış oldu. Nitekim Ülke'nin bağımsızlığını ilân ettiği 27 Ağustos 1991 tarihi ve sonrasında da, oluşturulan parlamenter hükümet sistemi yürürlükte kalmaya devam ettiği görülmektedir. Ne var ki 1991 yılında Moskova'da gerçekleştirilen başarısız "Ağustos Darbesi", bölgedeki hızlı alt üst oluş sürecinde arkasında güçlü bir halk desteği olan bir lidere ihtiyaç duyulduğuna inanan Snegur taraftarlarının, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçileceğini öngören bir düzenleme yapmaya itmiştir. Bu düşüncenin arkasında yatan nedenlerden biri de, ayrılıkçı Transdinyester Bölgesi Cumhurbaşkanı'yla başlayacak aylık görüşmelerde, halk tarafından seçilmiş bir Cumhurbaşkanı'nun daha yüksek bir otoriteye sahip olacağı inancıydı.

Bütün bunlar yaşanırken, bir yandan da Moldova Ulusal Cephesi'nin bağımsızlık sonrasında bir an önce Romanya ile birleme yönünde bir arzu oraya koyması, eski komünist seçkinler ve ılımlı

⁶⁸ Bu sorunun ayrıntısı için bkz. Arcadie Barbăroşie ve Oazu Nantoi, *Aspects of the Transnistrian Conflict*, Institutul de Politici Publice, Chişinău 2004; Florian Küchler, *The Role of the EU in Moldova's Transnistrian Conflict*, Ibidem-Verlag, Stuttgart 2008; Stuart J. Kaufman, "Spiraling to Ethnic War: Elites, Masses, and Moscow in Moldova's Civil War" *International Security*, Vol. 21, No. 2 (Autumn 1996), s. 108-138.

reformculardan oluşan bir grubun bu akımda kopmasına yol açtı.⁶⁹ Bağımsızlık yönünde bir eğilim ortaya koyan bu grubun başını ise, Romanya ile birleşme fikrine mesafeli yaklaşan ve bu konuda acele edilmemesi gerektiğini savunan Mircea Snegur çekmekteydi. Yaşanan bu anlaşmazlık, nihayetinde Snegur'un Ulusal Cephe'den kopmasına 1991 yılında yapılması plânlanan cumhurbaşkanlığı seçimlerine bağımsız aday olarak girme kararı almasına neden oldu. Ulusal Cephe üyelerinin tüm boykot çağrılarına karşın Snegur, seçimlerden büyük bir zaferle çıkarak, halk tarafından seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olmayı başardı.⁷⁰ Ne var ki bu durum, aynı zamanda Ülke'nin parlamenter sistemden kopuşundaki ilk durağın da geçilmesi anlamına geliyordu.

Nitekim bu eğilimin sonuçları, 1994 yılında kabul edilen ilk anayasa da kendisini gösterdi. Gerçekten de kabul edilen bu yeni sistemde; bir yandan doğrudan halk tarafından seçilecek cumhurbaşkanına önemli yetkiler veriliyor; diğer yandan da parlamentoya karşı sorumlu bir kabinenin varlığı devam ettiriliyordu. Bu ise, Moldova'nın parlamenter sistem içinde başlayan demokratikleşme yolculuğunun, çeşitli iç çekişmeler, bir dizi toprak ve sınır uyuşmazlığı ve ülkenin geleceğine ilişkin çatışan görüşlerin etkisiyle yarı-başkanlık sistemine doğru savrulması anlamına geliyordu.

2. Yarı Başkanlık Dönemi: Zayıf bir Parlamento ve Güçsüz bir Yürütme

Moldova'da yeni anayasa ile başlayan dönem, zayıf ve aşırı parçalanmış bir parlamento kompozisyonu karşısında, cumhurbaşkanını merkez alan güçlü bir yürütme tasarımına dayanıyordu. Bununla birlikte anılan dönem, siyasî ve kurumsal nedenlerle güçsüz hale gelmiş bir yasama organının, otomatik olarak güçlü bir yürütme organının oluşumuna vücut vermeyeceğinin de kanıtı gibiydi. Gerçekten, bu dönemde otoritesini gittikçe arttırmaya yönelik Cumhurbaşkanı Snegur, parlamento ve diğer siyasî elitler ile bitmek tükenmek bilmeyen güç mücadeleleri sebebiyle bu hedefine ulaşamayacak; bu durumsa temel

⁶⁹ Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford 2000, s. 152-153.

⁷⁰ Corporate Author, *Moldova Constitution and Citizenship Laws Handbook Vol - I: Strategic Information and Developments*, USA International Business Publications, Washington 2014, s. 25.

hak ve özgürlüklerin güvenceye alındığı bir ortam yaratmak yerine, ülkenin bir bütün olarak yönetilebilirlik krizine sürüklenmesiyle sonuçlanacaktı.⁷¹

Snegur, istediklerini elde edemediği bu dönem boyunca yasama organına ciddi eleştiriler yönelterek, iyi yönetilemediğini ileri sürdüğü ülkede mutlaka başkanlık sistemine geçilmesi gerektiğini savundu.⁷² Nitekim 1996 yılına gelindiğinde, yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde yaşanan tartışmalarda Snegur'un temel söyleminin bu yöndeki görüşlerden oluştuğu görülüyordu. Buna karşın, seçim yarışında Snegur'un en önemli rakibi ve en sert muhalifi olan dönemin Meclis Başkanı Petru Luchinschi'nin ise daha merkezci ve ılımlı bir söylem benimsediği görülmekteydi.

İşin ilginç boyutu ise, ülkede yapılan ilk çok adaylı cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Luchinschi'nin, zaferden hemen sonra, daha önceden eleştirdiği başkanlık yanlısı söylemleri aynen benimsemesi oldu. Luchinschi, Snegur'un etkisiz cumhurbaşkanlığının kurumsal bir tasarımın kusuru olmadığına ve fakat bu durumun, hasmının kişisel özelliklerinden kaynaklandığına inanıyordu. Bu ön kabulden hareket eden Luchinschi, devlet başkanlığı makamını er ya da geç iktidarın tek elde toplanacağı yegâne makam olarak görüyordu. Nitekim Luchinschi'nin bu tavırları, Cumhurbaşkanı ile Parlamento arasındaki daha da şiddetli çatışmaların ortaya çıkmasına ve Ülke'deki yönetim krizinin gittikçe ağırlaşmasına neden oldu. Sonuçta, 1990'ların sonuna gelindiğinde, Ülke'de değişen pek bir şeyin olmadığı açıkça görülebiliyordu: Sistem, temel siyasî aktörler arasında yaşanan çatışmaların etkisiyle, bir kez daha bütünüyle işlemez hale gelmişti. İşin ilginç boyutu ise, Cumhurbaşkanı Luchinschi'nin, büyük ölçüde kendi kararlarının ürünü olan bu kriz durumu tam da hayalini kurduğu hükümet sistemine geçiş için bir fırsat penceresi olarak değerlendirmesiydi.

⁷¹ Igor Prisac, "Between Russia and the EU: The Sociopolitics of the Republic of Moldova-A Transdisciplinary Approach", *Geopolitics, Development, and National Security: Romania and Moldova at the Crossroads*, Der. Sebastian Vaduva ve Andrew R. Thomas, Springer, Heidelberg New York Dordrecht London 2015, s. 88.

⁷² Crowther, William E, "Development of the Moldovan Parliament One Decade after Independence: Slow Going", *The Journal of Legislative Studies*, Vol. 13, No. 1 (2017), s. 102.

Gerçekten de Luchinschi, yukarıda özetlenen koşulların yarattığı bunalımdan çıkmak üzere, Anayasa’da kendisine tanınmış olan “danişma referandumu” yetkisini kullanarak, halka “Saf bir Başkanlık Sistemine” geçmek isteyip istemediklerini sordu.⁷³ Bıçak sırtı giden bir halkoylaması neticesinde, referanduma katılan seçmenlerin % 51’inin Luchinschi’nin çağrısına olumlu yanıt verdiği görüldü. Bununla birlikte referanduma katılım oranı % 60’ın altında kaldığı için, ulaşılan sonucun hukuken herhangi bir geçerliliği bulunmamaktaydı. Referandumda amaçladığı sonucu kıl payı kaçırın Luchinschi, bu sefer de şansını parlamento içinde denemeye karar verdi. Bu kapsamda parlamentoya sunulan bir teklifte, cumhurbaşkanına başbakanı atama ve azletme ile hâkim ve savcılarını atama gibi yetkiler verilmesi; ilaveten parlamentonun üye sayısının düşürülerek belli koşullar altında cumhurbaşkanı tarafından feshedilebilmesine imkân verilmesi öneriliyordu. Bu haliyle teklif, “başkanlık sistemi”nden de öte hedefler taşıyor; açıkça Rusya tipi bir “süper başkanlık sistemi”ne geçilmesini öngörüyordu. Bununla birlikte bu girişim ve ortaya çıkan siyasî tablo, gerek parlamentodaki liderler tarafından, gerekse uluslararası gözlemciler tarafından Moldova’nın demokrasiden bütünüyle kopma noktasına doğru sürüklendiği ve ülkenin otoriter bir rejime kayma tehlikesinin bulunduğu şeklinde yorumlanıyordu.

3. Süper-Başkanlık Arayışları ve Parlamenter Sisteme Geri Dönüş

Bütün bu gelişmeler üzerine konuyu gündemine alan Parlamento, hiç kimsenin beklemediği bir sürprize imza attı. Gerçekten, hemen hemen hiçbir konuda anlaşamayan siyasî liderler ve milletvekilleri, Ülke’nin büyük bir felakete sürüklendiği -ve aynı zamanda Parlamento’nun kurumsal kimliğinin ve sistemdeki ağırlığının iyice azalacağı- kaygılarından hareketle; 5 Temmuz 2000 tarihinde yapılan bir anayasa değişikliği ile ülkede “saf bir parlamenter sistem”e dönüşmesi kararı aldı. İşin daha ilginç olan boyutu ise, bu kararın 101 üyeli

⁷³ Referandumda halka şu soru yöneltiliyordu: “Would you be in favour of changing the constitution with the scope to install a presidential system in the Republic of Moldova in which the president of the Republic would be responsible for the formation and leadership of the government as well as for the results of the governing of the country?”

Parlamento'nun 92 üyesinin desteğiyle alınmış olmasıydı. Bu değişikliklerle birlikte Moldova, aynı zamanda demokratik süreçte herhangi bir kırılmaya maruz kalmadan veya ciddi toplumsal şiddet dalgalarının esiri olmadan başkanlık türevi bir sistemden parlamenter sisteme geçiş yapmayı başaran tek ülke oluyordu.⁷⁴

Bununla birlikte, parlamenter sisteme geçişten sonraki 17 yıllık dönemin Moldova açısından tümüyle sorunsuz bir dönem olduğunu iddia etmek de mümkün görünmemektedir. Gerçekten de bu dönem boyunca Ülke, Rusça'ya resmî dil statüsü verilmesinden Trandinyester meselesine, güneydeki Gagavuz Türkleri'nin taleplerinden ekonomik darboğazlara kadar pek çok sorunla karşılaşmış ve halen de karşılaşmaya devam etmektedir. Benzer şekilde ve biraz da paradoksal bir biçimde, Moldova'da parlamenter sisteme geçişin ardından ülkedeki çoğulculuğun azalma eğilimi gösterdiğini iddia eden görüşler de bulunmaktadır.⁷⁵ Buna karşın, ülkede parlamenter sisteme dönüşle başlayan bu yeni dönemle geride kalan dönemler arasında göze çarpan en büyük fark; hükümet sistemi tartışmalarının artık büyük ölçüde geride kalmış olmasıdır. Gerçekten de, değişiklik sonrasında 2001-2009 arası dönemde siyasete hâkim olan Komünist Parti'nin yerini 2009 sonrasında Avrupa yanlısı koalisyonlar almış; yaşanan çeşitli sorunlara rağmen sistem tartışmaları, gündemin ilk sırasındaki yerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Başka bir deyişle parlamenter sisteme dönüş, Moldova'nın tüm sorunların çözümüne yol açan sihirli bir değnek olmamış; ancak, toplumun ve siyasetin tüm enerjisinin hükümet sistemi tartışmalarıyla tüketilmesi yerine, Ülke'yi bekleyen sorunların gündeme taşındığı bir dönemin kapılarını açmıştır.

C) Fransa: Pekişmiş bir Demokraside Başkancı Deneyimler

Fransa, bu başlık altında incelenecek olan son ve fakat belki de en dikkat çekici ülkedir. Zira bilindiği üzere Fransa'nın "V. Cumhuriyet" Anayasası, klâsik anayasa hukuku eserlerinde yarı-başkanlık sistemi-

⁷⁴ Eugene Mazo, "Post-Communist Paradox: How the Rise of Parliamentarism Coincided with the Demise of Pluralism in Moldova", Stanford Institute for International Studies, Center on Democracy, Development, and the Rule of Law, Working Papers, Number 17, 27 August 2004, s. 2-3. https://cdddl.fsi.stanford.edu/sites/default/files/Post_Communist_Paradox.pdf

⁷⁵ Mazo (2004), s. 3.

nin doğum yeri ve en tipik örneği olarak gösterilmektedir. Bu yaklaşım hiç şüphesiz doğru olmakla birlikte; Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında deneyimlerinin bir bütün halinde ve devamlılık içinde ele alınması, zaman zaman gözden kaçan bir "kopuş hikâyesini" de tartışmaya açma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda vurgulanması gereken husus; Fransa'nın 2. Dünya Savaşı sonrasında demokratik (yeniden kuruluş) macerasının, 1946 yılında kabul edilen Fransız IV. Cumhuriyet Anayasası ile ve tipik bir "saf parlamenter hükümet sistemi" içinde başlamış olduğudur. Bu anlamda, 1958 tarihli V. Cumhuriyet Anayasası ve özellikle de bu Anayasa'da 1962 yılında yapılan değişiklikler, Fransa açısından tipik bir "parlamenter sistemden kopuş" örneği teşkil etmektedir. Konuya bu pencereden bakıldığında, pekişmiş bir demokrasi örneği olarak Fransa'nın parlamenter sistemden kopuşuyla sonuçlanan dinamiklerin ve özellikle de bu kopuş sonrasında yaşanan deneyimlerin incelenmesinin, bu çalışmanın karşılaştırmalı analizi açısından son derece faydalı bir gözlem haline dönüştüğü anlaşılmaktadır.

1. IV. Cumhuriyet'ten V. Cumhuriyet'e: Fransız Siyasetinin Bunalımı

Fransız Toplumunu ve Siyaseti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir yandan Savaş'ın yol açtığı yıkım ve yaralarla, diğer yandan da işgal yıllarında görev yapan işbirlikçi "Vichy Hükümeti"nden miras kalan toplumsal bölünmüşlük sorunlarıyla boğuşmaktaydı. Bütün bunların üzerine bir de, deniz aşırı sömürgelerde yaşanan çatışmaların doğurduğu ağır askerî, siyasî ve ekonomik sorunlar eklenmiş ve siyasî hayat, aşırı parçalanmış ve istikrarsızlaşmış yapısıyla bu acil sorunlara çözümler üretmekten aciz hale gelmişti. Özellikle Fransa'nın ayrılmaz bir parçası olarak görülen Cezayir'in ayrılmasıyla birlikte,⁷⁶ Fransız siyasetinin ve toplumun bunalımı⁷⁷ dayanılmaz bir hal aldı.

⁷⁶ Bu dönemin düşünüş ve ruh halini en iyi özetleyen sözler; "Cezayir Fransa'dır" (L'Algérie, c'est la France!) sloganıydı.

⁷⁷ Nitekim aşağıda göreceğimiz gelişmelerin, ülkenin 1950'lerde kaybetmeye başladığı sömürgelerin oluşturduğu küçülme döneminden etkilenen siyasî bunalımın bir ürünü olarak ortaya çıktığı savunulmaktadır. Bkz. Ersin Kalaycıoğlu, "Başkanlık Rejimi: Türkiye'nin Diktatörlük Tehdidiyle Sınava", Başkanlık sistemi, Der. Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2005, s. 17.

Bu dönemin anayasal çerçevesi ise, 1946 yılında kabul edilmiş bulunan “IV. Cumhuriyet Anayasası” tarafından çizilmekteydi. Bu Anayasa uyarınca Fransa’da savaş öncesi döneme benzeyen klâsik bir parlamenter sistem kuruluyor; parlamentonun içinden çıkan ve ona karşı siyasî açıdan sorumlu bir hükümetin yanında, yine parlamento tarafından seçilen ve sembolik yetkilerle donatılmış olan bir cumhurbaşkanına yer veriliyordu. Ancak bu sistemde parlamentoya verilen ağırlık o kadar ileri düzeye taşınmıştı ki; kimi gözlemciler, yürütmenin aşırı zayıflatılmış olmasından hareketle, kurulan bu yeni sistemin doğrudan bir “*meclis hükümeti*” sistemi olduğunu savunuyorlardı.⁷⁸

1946 Anayasası’nın, daha yürürlüğe giriş aşamasında ciddi bir toplumsal destek eksikliğinden muzdarip olduğu ortaya çıktı. Gerçekten, Anayasa teklifi, yapılan referandumda kayıtlı seçmenlerin yalnızca %36’sının oyunun alabilmiş; %31,5’luk bir seçmen kitlesi teklife ret oyu verirken, katılan seçmenlerin %31,5 ise çekimser kalmıştı. 1951 yılına gelindiğinde ise, seçmenlerin neredeyse yarısının var olan sisteme açıkça karşı çıkan partileri desteklediği görülmüyordu. Nihayetinde anılan rejim, toplumsal ve ekonomik alanlarda büyük başarılar elde edilen bir dönem olmasına rağmen⁷⁹, 1946 yılından 1958 yılına kadar geçen 12 yıllık bir süre içinde siyaseten tümüyle iflas etme noktasına geldi. Gerçekten de bu dönem boyunca kurulan hükümetlerin ortalama süresi 7 ayla sınırlı kalırken; sadece iki Başbakan’ın (Henri Queuille ve Guy Mollet) bir yıldan uzun sürelerle görevde kalabildikleri görülmüyordu. Rejimin son yılına gelindiğinde ise, işgüder hükümetlerin görevde kaldığı toplam süre, yılın dörtte birinden fazlasına denk geliyordu.

Bütün bu çözümsüzlük süreci, en nihayetinde Cezayir’deki askerlerin örgütlediği bir darbe ile kurulan “Kamu Güvenliği Komitesi”nin

⁷⁸ Leslie Lipson, *Siyasetin Temel Sorunları*, Çev. Fügen Yavuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 279.

⁷⁹ Bu dönemin en büyük başarıları arasında; ulusal bir ekonomik modernizasyon programının yürürlüğe konulması ve bu yolla toplumda büyük bir refah artışı sağlanması, çalışanlara ücretli izin hakkı verilmesi, kapsamlı bir sağlık sigortası sistemi kurulması ve çocuklu ailelere devlet yardımı yapılması gibi öneli sosyal atımların gerçekleştirilmesi, dekolonizasyon sürecinin başlatılması ve Fransa’nın “kömür ve çelik topluluğu” ve sonrasında “ortak pazar” a katılımının sağlanması sayılabilir. Bkz. William Safran, *The French Polity*, Longman Publishers, USA 1995, s. 8.

General Charles De Gaulle'e yaptığı "ülkeyi kurtarma" çağrısıyla ve bunun sonunda sistemin tümünden çöküşüyle sonuçlandı. Gerçekten, söz konusu çağrıya cevap veren General De Gaulle, 19 Mart'ta iktidarı üstlenmeye hazır olduğunu ilan etti. Bunun üzerine, dönemin Cumhurbaşkanı René Coty'nin De Gaulle'ü hükümetin başına geçmeye davet etmesi, Fransa'da bambaşka bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu. Nitekim Cezayir'deki askeri darbenin Fransa'ya uzanması tehdidi altındaki Parlamento ve buradaki siyasî partiler de bu gidişi durduracak güce sahip değildi. Nihayetinde 1 Temmuz 1958 tarihinde Parlamento'dan 229'a karşı 329 oyla "güvenoyu" alan De Gaulle Hükümeti, aynı gün kabul edilen yasalarla bir yandan ülkeyi 6 ay boyunca kararnamelerle idare etme yetkisini elde ediyor, diğer yandan da halkoylamasına sunulacak bir Anayasa taslağı hazırlamakla görevlendiriliyordu. Bu durum, hiç kuşku yok ki, aynı zamanda IV. Cumhuriyet deneyiminin de bitişi anlamına geliyordu.

2. V. Cumhuriyet Anayasası: "Saf" Parlamentarizmden "Rasyonelleştirilmiş" Parlamentarizme Geçiş

De Gaulle tarafından hazırlanan anayasa taslağı, 28 Eylül 1958 tarihinde yapılan referandumda, katılan seçmenlerin %84,9'unun oyunu alarak kabul edildi. Referandumda katılım oranı da %79,8 gibi kayda değer bir rakama ulaşmıştı. Anayasa metnine bakıldığında ise, IV. Cumhuriyet deneyiminde "kötü" olarak algılanan her şeye karşı bir önlem alma ve bunların asla tekrarlanmamasını sağlama kaygısının varlığı hissediliyordu. Bu anlamda, hazırlanan yeni Anayasa, adeta IV. Cumhuriyet Anayasası'nın bir antitezi görünümü arz ediyordu.⁸⁰ Bu haliyle yani anayasa, "...monarşik, plebisiteryen ve geleneksel cumhuriyetçi unsurların yanında, De Gaulle'e özgü bazı yenilikleri de içeren eklektik bir metin" olma özelliği taşıyordu.⁸¹

Konuya hükümet sistemi açısından bakıldığında ise, Parlamento'nun 3 Haziran 1958 tarihli "Anayasal Kanun" (*loi constitutionnelle*) ile De Gaulle Hükümeti'ne verdiği anayasa hazırlama yetkisinde çizilen sınırların, hazırlanan taslağa da aynen yansıtılmış olduğu

⁸⁰ Nur Uluşahin, *Saf Hükümet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması*, Yetkin Yayınları, Ankara 2007, s. 160.

⁸¹ Safran (1995), s. 9.

görüliyordu. Bu bağlamda metinde, bakanlar kurulunun parlamento-ya karşı sorumluluğu esası muhafaza ediliyor ve taslağın hazırlayıcısı Michel Debré'nin yüce, emperyal bir başkanlık makamı yaratma amacıyla olmadığı şeklinde yorumlanan bu durum⁸², getirilen sistemin dönemin Fransa'sında açıkça "rasyonelleştirilmiş bir parlamentarizm" olarak tanımlanmasıyla da teyit ediliyordu.⁸³ Bu haliyle yeni anayasa, iki önemli ve fakat potansiyel olarak birbiriyle çatışmalı prensibin uzlaştırılma denemesi olarak göze çarpıyordu: Güçlü bir yürütmenin liderliğine duyulan ihtiyaç ve yasamaya karşı sorumlu bir yürütme organının inşası.⁸⁴

Bu çerçevede yeni anayasada eskisinden farklı olarak göze çarpan düzenlemelerin başında; cumhurbaşkanının seçim yöntemine ilişkin yapılan değişiklik geliyordu. Getirilen düzenlemeye göre, cumhurbaşkanı bundan böyle parlamento tarafından değil ama parlamenterler, yerel konseylerin ve "Fransız Toplulukları"nın temsilcilerinden oluşan yaklaşık 80.000 kişilik bir "ikinci seçmenler kurulu" tarafından seçilecekti. Ancak, sistemin saf parlamenterizmden uzaklaşmasının asıl sebebi; cumhurbaşkanının seçim yöntemindeki değişiklikten ziyade, kendisine tanınan yetkilerdi. Gerçekten, anayasa metnine bakıldığında; cumhurbaşkanına kararnameler çıkarmaktan olağanüstü hal ilânına kadar çeşitli konularda önemli yetkiler tanındığı görüliyordu. Nitekim bu durum, III. ve IV. Cumhuriyet rejimlerinde parlamentonun sadece yasama ve denetim işlevini yerine getirmekle kalmayıp, yürütme yerine bizzat hükümet etme ve adeta başbakanı ve bakanlar kurulunu basit bir yürütme komitesi konumuna indirgeme -yani adı konmamış bir meclis hükümeti rejimi kurma- tutumuna yönelik bir tepkiyi de açıkça içinde barındırıyordu.⁸⁵

⁸² Giovanni Sartori, Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine bir İnceleme, Çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 163.

⁸³ V. Cumhuriyet Anayasası'nın mimarlarından Michel Debré'nin ünlü sözü, bu dönemdeki genel kanıyı net olarak yansıtmaktadır: "Biz bu anayasa ile parlamenter sistemin yeniden kurmuyoruz, ilk kez gerçek anlamda kuruyoruz". Debré'nin anayasal meselelerdeki görüşleri hakkında bkz. Bkz. Nicholas Wahl, "The Constitutional Ideas of Michel Debré", Theory and Politics/Theorie und Politik - Festschrift zum 70. Geburtstag für Carl Joachim Friedrich, Der. Klaus Von Beyme, Springer, Dodrecht 1971, s. 259-271.

⁸⁴ Alistair Cole, French Politics and Society, Prantice Hall, Hampshire 1998, s. 58-60.

⁸⁵ Ercan Eyüboğlu, "Fransa: Parlamenter bir VI. Cumhuriyet'e Doğru", Başkanlık

3. 1962 Değişiklikleri ve Yarı-Başkanlık Sistemi

De Gaulle'ün karizmatik kişiliğinin de etkisiyle sistem, 1958 yılından 1962 yılına kadar büyük ölçüde cumhurbaşkanı ağırlıklı olarak işlemeye devam etti. Bu dönemde Fransa'nın atom bombası geliştirmesi ve "düşmeye basma" yetkisinin de cumhurbaşkanında bulunması, cumhurbaşkanlığı makamının anayasa-ötesi bir prestije sahip olmasına katkıda bulundu. Gelişen televizyon yayıncılığının De Gaulle ile halk arasında doğrudan bir kişisel bağ haline gelmesi de, bu fiilî durumun pekişmesine yardımcı oldu.⁸⁶

Bu kapsamda 1962 yılında cumhurbaşkanının bundan böyle doğrudan halk tarafından seçilmesini öngören değişiklik, De Gaulle'ün konumunu sağlamlaştırmayı değil, sonraki dönemlerde gelecek Devlet Başkanlarının konumunu takviye etmek suretiyle V. Cumhuriyet sisteminin geleceğini güvence altına almayı amaçlıyordu.⁸⁷ Bu kapsamda De Gaulle, Anayasa değişikliğine ilişkin 89. maddenin kendisine tanıdığı yetkilerin açıkça dışına çıkarak ve bu yolla Parlamento'yu da fiilen etkisizleştirerek, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi yönündeki bir teklifi halkoylamasına sundu. Teklifin kabulüyle birlikte, cumhurbaşkanının hukukî yetkiler haritası, bu yetkileri rahatça kullanacağı büyük bir siyasi meşruiyet ortamı yaratarak da desteklenmiş oluyordu.

Anılan değişikliğin kabulüyle birlikte, bir yandan Fransa'nın parlamenter sistemden kesin bir şekilde kopuşu gerçekleşmiş oluyor, diğer yandan da dünyada pek çok ülkeye model olacak hükümet sisteminin esasları belirlenmiş oluyordu: Parlamentonun içinden çıkan ve ona karşı siyasi açıdan sorumlu olan bir kabinenin yanında, doğrudan halk tarafından seçilen ve kendisine önemli yetkiler tanınmış bir cumhurbaşkanının varlığıyla tanımlanan "yarı başkanlık sistemi".

Fransa'da anılan sistem, uzunca bir süre esaslı bir değişime uğramaksızın yürürlükte kaldı. Bununla birlikte, anılan sistemin, Fransa'da bunalımlı dönemlerin atlatılmasına ve Ülke'de etkin bir yönetim ihtiyacının karşılanmasına yaptığı tüm katkılara rağmen, üç temel noktada eleştirilmeye devam edildiği görülmektedir.

Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz, Der. İhsan Kalkalak, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007, s. 111.

⁸⁶ Eyüboğlu (2007), s. 118.

⁸⁷ Eyüboğlu (2007), s. 152.

Bu eleştirilerin başında, hiç kuşku yok ki, Fransız anayasa hukukunun kendine özgü bir ürünü olan *cohabitation* olgusu gelmekteydi. Kelime anlamı itibariyle “birlikte yaşama” veya “bir arada var olma” olarak çevrilebilecek bu durum; ayrı ayrı yapılan seçimlerle belirlenen cumhurbaşkanı ile parlamento çoğunluğunun (ve dolayısıyla da parlamentonun içinden çıkan hükümetin) farklı siyasî görüşlere sahip olmaları şeklinde tanımlanabilir. Anılan durum, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 7 yılda bir, parlamento seçimlerinin ise 5 yılda bir yapılmasının ve farklı tarihlere rastlayan seçimler arasında seçmenler nezdinde oluşan fikir ve eğilim kaymalarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumunsa, yürütme organı içinde iki başlılığa yol açarak potansiyel bir yönetim krizine sebep olma ihtimalinin son derece büyük olduğu açıktır.

Fransa’da bu potansiyel sorun, 1980’lerin ortasına gelinceye kadar, cumhurbaşkanlarının kendilerine zıt görüşteki parlamentoları (yapılacak olan yeni seçimde arzu ettikleri bir parlamento kompozisyonunun ortaya çıkacağı umuduyla) feshetmeleriyle “çözülmüştü” – Sosyalist Parti lideri Mitterand’ın, 1981 yılında Cumhurbaşkanı seçildiğinde sağcı Başbakan Barre Hükümeti’nin istifasını kabul ederek parlamentoyu feshetmesi gibi. Ancak, bu fesih üzerine yapılan seçimde görev gelen meclis çoğunluğunun beş yıllık döneminin tamamlanmasının ardından 1986 yılında yeni seçimler yapıldığında, yasama organında çoğunluğu merkez sağ elde etmiş ve Sosyalist cumhurbaşkanı Mitterand, sağcı Chirak Hükümeti ile çalışmak zorunda kalmıştı.⁸⁸ Bu durum, aynı zamanda Ülke’deki ilk *cohabitation* döneminin de başlamış olduğu anlamına geliyordu.⁸⁹ Fransa’daki ikinci *cohabitation* dönemi ise, yine Sosyalist Cumhurbaşkanı Mitterand ile 1993 yılında yapılan seçimlerde parlamentoda çoğunluğu sağlayan sağcı Başbakan Chirak hükümeti arasında yaşanacaktı. Cumhurbaşkanı Mitterand’ın görev süresinin 1995 yılında sona ermesine kadar devam eden bu durumun üçüncü ve son örneği ise; 1997 yılından 2002 yılına kadar bu sefer sağcı Cumhurbaşkanı Chirak ile Sosyalist Başbakan Jospin’in koalisyon hükümeti döneminde görülecekti. Her ne kadar Fransız siyaseti bu dö-

⁸⁸ Onar (2005), s. 96-67.

⁸⁹ Bu dönemin ayrıntısı için bkz. Roy Pierce, “The Executive Divided Against Itself: Cohabitation in France, 1986–1988”, *Governance*, Vol. 4, Issue 3 (July 1991), s. 270-294.

nemlerde yürütme organı içinde Ülke'yi tümüyle kaosa sürükleyecek krizlerin yaşanmasını engellemiş olsa da, *cohabitation* döneminde yaşanan iç çekişme ve çatışmalara ilişkin haberler, Fransız Toplumunun gündeminden hiçbir zaman eksik olmadı.⁹⁰ Nitekim bu kapsamda sisteme yöneltilen eleştiriler, 2000 yılında Cumhurbaşkanı'nın görev süresine yönelik gerçekleştirilen değişikliğin (cumhurbaşkanı ve parlamento seçimlerinin 5 yıla eşitlenmesinin) gerekçesini oluşturdu.

V. Cumhuriyet Anayasası'na yöneltilen eleştiriler, kurulan sistemin *cohabitation* dönemlerine yol açmasıyla da sınırlı kalmadı. Aksine, III. ve IV. Cumhuriyet dönemlerinin "baskın parlamento" karakterine karşı bir tepkinin ürünü olarak kurulan V. Cumhuriyet rejiminde, ibrenin bu sefer de yürütmeden yana fazlaca kaymış olduğu yönündeki eleştiriler oldukça yaygındı. Nitekim günümüzde de bu sisteme yöneltilen en sert eleştirilerden başında, parlamentonun yürütmenin elinde bir oyuncak haline dönüştüğü eleştirisi gelmektedir.⁹¹ Bu bağlamda parlamento, hukukî yetkileri sayesinde güçlenen, siyasî önem sıralamasında da seçmenin gözünde birinci sıraya yükselen yürütme karşısında artık "cumhurbaşkanı hükümetinin" sunduğu tasarılarla yasa gücü kazandırma işleviyle sınırlı bir kurul olarak algılanmaktadır.⁹² Bu pozisyonunsa, çağdaş demokrasi teorisinde parlamentolara biçilen hukukî/siyasî rol karşısında savunulması güç bir pozisyon olduğu açıktır.

Bu kapsamda bir de, cumhurbaşkanının "yetkili ama sorumsuz" pozisyonuna ilişkin eleştirilere değinmekte fayda bulunmaktadır. Gerçekten, V. Cumhuriyet Anayasası'nda cumhurbaşkanına; anayasa uylmasını temin etme ve bir hakem olarak kamu organlarının düzen ve uyum içinde çalışmasını ve devletin devamlılığını güvence altına alma görevleri yüklenmektedir. Buna karşın Anayasa'nun 67.

⁹⁰ Fransa'nın bütün bu *cohabitation* yorgunluğuna rağmen, yürütme içindeki bu farklı yönelimlerin bir arada mevcudiyetinin aslında korkulacak bir şey olmadığını ve hatta bunun, yeni demokrasiler açısından bile kaçınılması gereken bir durum olarak görülmemesi gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin bkz. Robert Elgie, "The Perils of Semi-Presidentialism. Are They Exaggerated?", *Democratization*, Vol. 15, Issue 1 (2008), s. 49-66.

⁹¹ Parlamento'nun zayıf konumu ve bunun nedenleri hakkında bkz. Andrew Knapp ve Wincent Wright, *The Government and Politics of France*, Routledge, London 2001, s. 133-148.

⁹² Eyüboğlu (2007), s. 136-137.

maddesinde, cumhurbaşkanının bu genişçe tanımlanmış görevinin ifası kapsamındaki eylemlerin ötürü siyasî, hukukî ve cezaî bakımdan (“vatana ihanet” kurumu ve Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin yargı yetkisine giren suçlar hariç olmak üzere) sorumlu tutulamayacağı düzenlenmiştir. Anayasa’nın öngördüğü sistemde, Parlamento’ya karşı hesap verme yükümlülüğünün de bakanlar kuruluna hasredildiği düşünöldüğünde, bu durumun demokratik bir hukuk devletinde yetki/sorumluluk dengesi bakımından açıklanması güç bir kamusal erkin ortaya çıkmasına yol açtığı kolayca görölebilmektedir.

4. Parlamenteer bir “VI. Cumhuriyet”e Doğru mu?

Bütün bu tartışmalar, ülke tarihinin en uzun ömürlü anayasal sistemlerinden biri olan V. Cumhuriyet rejimine karşı gittikçe yükselen itirazların doğumuna sebep olmuş görünmektedir. Gerçekten, Fransa’nın önde gelen kamu hukukçularının ve siyaset bilimcilerinin bir bölümü, yukarıda özetlenen bütün bu eleştirilerden hareketle, V. Cumhuriyet’in krizleri hafifletmediğini, tersine ağırlaştırdığını ileri sürerek; Fransa’da parlamenteer bir “VI. Cumhuriyet”e geçilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁹³

Nitekim bütün bu tartışmalar, en sonunda 2007 yılında Fransa’da “Beşinci Cumhuriyet Kurumlarının Yeniden Dengelenmesi ve Modernleştirilmesi için Çalışma ve Öneri Kurulu”⁹⁴ isimli bir organın oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır. Gerçekten de, 2007 seçim kampanyası sırasında Merkez Partisi Genel Başkanı François Bayrou ile Sosyalist Parti adayı Ségolène Royal’in kurumsal reform konusunu sıkça gündeme taşıması, bu alanda daha muhafazakâr olan Nicolas Sarkozy’yi de bir vaatte bulunma mecburiyetinde bırakmış; bu vaatlerin sonucu ise, seçimlerden iki ay sonra Edouard Balladur’ün başkanlığında oluşturulan 13 kişilik bu Kurul olmuştur.

Çalışmalarına 18 Temmuz tarihinde başlayan Kurul, siyasetin ve yargının önde gelen isimleriyle yirmi altı görüşme düzenlenmiştir. Kurul’un görüşmeleri televizyonda naklen yayınlanırken; çalışma kayıtları ve çeşitli dökümler de, oluşturulan internet sitesinde kullanıma

⁹³ Teziç (2009), s. 455.

⁹⁴ “Comité de réflexion et de proposition sur la modernisation et le rééquilibrage des institutions”

sunulmuştur. Dahası, internet sitesi aracılığıyla halkın da süreç hakkındaki görüşlerini bildirilmesi sağlanmıştır. Bütün bu çalışmaların sonucunda oluşturulan ve 41 adedi doğrudan Anayasa'da yapılması öngörülen değişikliklerden oluşmak üzere, toplam 77 öneriyi içeren "Daha demokratik bir Beşinci Cumhuriyet"⁹⁵ adlı rapor, en nihayetinde 29 Ekim 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı'na sunuldu. Ballardur, Rapor üzerine yaptığı açıklamalarda; Anayasa'da o tarihe kadar yapılan değişikliklerde cumhurbaşkanının sistem içindeki ağırlığının dengelenmesi hedefinin ihmal edildiğini, buna karşın kurumların demokratikleştirilmesi ihtiyacının çok acil olduğunu ve komitenin, geniş kapsamlı ve cesur kurumsal reformlara gereksinim duyulduğu konusunda fikir birliği içinde olduğunu vurguluyordu.⁹⁶ Nitekim bu kapsamda Rapor'da dile getirilen önerilere bakıldığında da; cumhurbaşkanının yetkilerinin azaltılması ve parlamentonun sistem içindeki ağırlığının artırılmasına yönelik bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir.⁹⁷

Fransa'da 2008 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ise, V. Cumhuriyet Anayasası'nda o güne kadar gerçekleştirilen en köklü reformları temsil ediyordu. Gerçekten, anılan paket kapsamında Anayasa'nın toplam 47 maddesinin değiştirilmesi veya Anayasa'ya yeni maddeler/paragraflar eklenmesi öngörüldü. Bu değişikliklerin çalışma konumuz açısından sahip olduğu en önemli özellik ise; parlamentonun sistemdeki ağırlığını yeniden arttırması ve yaklaşık 50 yıldır yürütme ve cumhurbaşkanı ağırlıklı işleyen hükümet sisteminin yeniden parlamento odaklı bir rotaya doğru çevrilmesiydi.⁹⁸

⁹⁵ "Une Ve République plus démocratique"

⁹⁶ Emmanuel Jary, "Le comité sur les institutions remet ses propositions à Sarkozy", *Le Nouvel Ordre Mondial*, 29 Ekim 2007. <http://www.nouvelordremondial.cc/2007/10/30/le-comite-sur-les-institutions-remet-ses-propositions-a-sarkozy/>

⁹⁷ Rapor'un tam metni ve söz konusu görüşler için bkz. <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics//074000697.pdf>

⁹⁸ Bu değişikliklerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Martin A. Rogoff, "Fifty Years of Constitutional Evolution in France: The 2008 Amendments and Beyond", *Jus Politicum - Revue de droit politique*, No. 6 (2001). <http://juspoliticum.com/article/Fifty-years-of-constitutional-evolution-in-France-The-2008-amendments-and-beyond-373.html>; Fredereci Fabbrini, "Kelsen in Paris: France's Constitutional Reform and the Introduction of A Posteriori Constitutional Review of Legislation", *German Law Journal*, Vol. 9, No. 10 (2008), s. 1297-1312; Seda Dunbay, "23 Temmuz 2008 Tarihli Anayasa Reformu Işığında Fransa'daki Yarı Başkanlık Sistemi", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 2012, Sayı 3, s. 293-316.

Bununla birlikte, anılan değişikliklerin henüz Fransa'da yarı-başkanlık hükümet sisteminden tümüyle vazgeçildiği ve tam anlamıyla bir parlamenter sisteme dönüldüğü şeklinde yorumlanmasının mümkün olmadığını da belirtmek gerekmektedir.⁹⁹ Ancak, yerleşik ve istikrarlı bir demokrasi örneği olan Fransa'nın, parlamenter sistemden kopuş sonrasında geçirdiği 50 yılın sonunda, normalleşme algısına bağlı olarak yeniden parlamenter sistem yönelimli arayışlara girmiş olduğu da, yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

V. Sonuç

Böyle bir çalışmanın sonuç kısmına, bir soruyla başlamak uygun görünmektedir:

“Hükümet sistemi tartışması” kavramından ne anlamak gerekir? Başka bir deyişle; bir ülkedeki toplumsal, siyasî ve ekonomik tartışmalarla hükümet sistemi tartışmalarını *ayıran*, veya bir başka yönden bakacak olursak, bunları birbirine *bağlayan* unsur nedir?

Fikrimce bu soruya şu şekilde bir yanıt verilmesi mümkündür:

Eğer bir ülkenin karşı karşıya bulunduğu toplumsal, siyasî veya ekonomik sorunların mevcut hükümet sisteminden kaynaklandığı düşünülüyor *ve/veya* ülkenin karşı karşıya bulunduğu toplumsal, siyasî veya ekonomik sorunların ancak bir hükümet sistemi değişikliğiyle çözülebileceğine inanılıyorsa, artık o ülkede *toplumsal, siyasî veya ekonomik bir tartışmadan ziyade, bir hükümet sistemi tartışmasının* varlığından söz etmek mümkün hale gelmiş demektir.

Bu tanımdan hareket edildiğinde mümkün hale gelen bir diğer şey de, çalışmada incelenen her üç örnekte parlamenter hükümet sistemine yönelik *değişikliklerin*, yoğun hükümet sistemi *tartışmalarından* sonra gerçekleşmiş olduğudur. Başka bir ifadeyle, parlamenter sistemden kopuşlar, her üç örnekte de mevcut hükümet sisteminin ciddi

⁹⁹ Fransa'da yarı-başkanlık sisteminden bütünüyle kopmanın ne kadar güç olduğuna ilişkin olarak, şu satırların okunmasında fayda olabilir: “Siyasî olarak yenilgiye uğrayanlar V. Cumhuriyet'i sevmiyorlar. Zafer kazananlar onunla barışıyorlar. Oysa bir özel bunalım durumu dışında ancak iktidarda olanlar cumhuriyeti değiştirebilir, ama onlar da iktidara geldikleri için, kendilerini oraya taşıyan sistemi korumaya yöneliyorlar. Bu da bizim kısır-döngümüz.” O. Duhammel, *Vive la VIe République*, Le Seuil, Paris 2002, s. 142'den aktaran Eyüboğlu (2007), s. 163.

sorunlarla özdeşleştirildiği veya mevcut hükümet sisteminde yapılacak değişikliğin, karşı karşıya olunan bazı sorunların çözümüne katkı sağlayacağı yönünde oluşan bir entelektüel iklimin hâkimiyetinde gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda Kırgızistan ve Moldova'da yaşanan kopuşlara yakından bakıldığında, bu ülkelerde parlamenter sisteme yönelik ciddi eleştirilerin varlığından ziyade; karşı karşıya kalınan bazı sorunlara daha etkili çözümler sunacağı umulan alternatif sistemlere geçiş arzusunun hâkim olduğu görülmektedir.

Gerçekten de Kırgızistan'da önce cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sistemine, sonrasında ise yarı-başkanlık sistemine geçiş; ekonomik kaynak kıtlığı ve milli gelir azlığı gibi sorunlarla baş etmek ve ülke coğrafyasının doğurduğu acil güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla "istikrarlı bir yönetime" ve "güçlü bir iktidar yapılmasına" duyulan ihtiyacın sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda hükümet sistemi değişikliği, Kırgızistan özelinde ortaya çıkan bazı ekonomik ve siyasî/askerî sorunların çözümünde başlı başına bir araç olarak algılanmıştır.

Moldova'da ise parlamenter sistemden kopuş, temelde bölgesel istikrar sorunları karşısında güçlü bir duruş sergileyecek ve ayrılıkçı Transdinyester Bölgesi sorunuyla daha etkili biçimde başa çıkabilecek "seçilmiş bir devlet başkanı" figürüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Ülke'de daha sonra devam eden tartışmalar ise, büyük ölçüde siyasî parti sisteminin ve aşırı parçalanmış parlamento kompozisyonunun etkisiyle ortaya çıkmıştır. İlk aşamadan farklı olarak, bu ikinci aşamada cumhurbaşkanları, ülkenin yönetilebilirlik ihtiyacının parlamenter sistem ile karşılanamayacağını açıkça dile getirmeye başlamışlardır. Hiç kuşku yok ki, bu arayışlarda kişisel güç ve iktidar arzusunun da belli bir payı olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda Moldova, ilk başta ve demokrasiye geçiş sürecinde hükümet sistemi değişikliğinin araçsallaştırıldığı, ilerleyen dönemlerde ise hükümet sisteminin bizzat sorunların kaynağı olarak görüldüğü karma bir entelektüel iklim örneği olarak karşımızda durmaktadır.

Fransa'da 1958 Anayasası'nın kabulüne ve bu Anayasa'da 1962 yılında gerçekleştirilen değişikliklere uzanan yolcuğun hikâyesi ise, parlamenter sistemin, sorunların kaynağı olarak görüldüğü durumların

tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Fransa, parlamenteer sistemden kopuş dinamikleri bağlamında yukarıdaki iki örnekten belirgin bir biçimde ayrılmaktadır.

Bununla birlikte, incelenen her üç örneğin ortaklaştığı nokta, parlamenteer sistemden kopuş deneyiminin orta/uzun vadede kendisinden beklenen faydaları sağlamamış olduğudur. Bu bağlamda Kırgızistan ve Moldova'da parlamenteer sistemden kopuş; çeşitli ilave sorunlara, beklenmedik istikrasızlıklara ve ciddi toplumsal çatışmalara giden yolu ağmış; sistem değişikliğinin fayda/maliyet analizi yapıldığında, açıkça beklentilerin çok altında kalındığı ve hatta "tersine etkili" (*counter-productive*) sonuğlarla karşılaşıldığı görülmüştür.

Konuya Fransa açısından bakıldığında ise görülen manzara, bu iki örnekten daha farklı bir durum arz etmektedir. Her Őeyden nce, Fransa'da parlamenteer sistemden kopuşun doğrudan doğruya bir çatışma kaynağı haline dönüştüğünü söylemek mümkün değildir. Aksine, 1958 Anayasası ve özellikle de bu Anayasa'da geręekleřtirilen 1962 değişiklikleri sonrasında kurulan yarı-başkanlık sistemi, uzunca bir süre boyunca ülke'nin istikrar ve denge arayışlarına cevap vermiş görünmektedir. Bunda, Fransa'nın olduğu ağelişmiş demokrasi kültürünün ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında göreve gelen siyasi kadroların da önemli payı olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu örnekte de ilginç olan husus, aradan geçen 50 ksur yıllık srenin ardından, yarı-başkanlık sisteminin demokratik değerlerle uyumsuzluğu ve hesap verirlik ilkesi yönünden iğerdiği sorunlar nedeniyle tartışma konusu olmaya başlamasıdır. Bu durum, parlamenteer sistemden kopuşun, yukarıdaki örneklere görülenin aksine; çeşitli ilave sorunlara, beklenmedik istikrasızlıklara ve ciddi toplumsal çatışmalara yol ağmasa bile zaman içinde sorgulanır hale geldiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Nihayet, incelenen üç örneğin ortaklaştığı bir diğer nokta da, parlamenteer sistemden kopuş deneyiminin eninde sonunda parlamenteer sisteme *dönüş* veya parlamenteer sisteme *dönüş arayışlarıyla* sonlanmaktadır olduğudur.

Öyleyse bu noktada sorulması gereken soru; bütün bu gözlemlerin, Türkiye'nin gelecekteki karşılaşması muhtemel sorunlar ve takip edilecek yol haritası bakımından kayda değer bir öngörü imkânı sunup sunmadığıdır.

Kanımca bu soruya da sosyal bilimlerin “sınırlı kesinlik potansiyeli” çerçevesinde olumlu bir yanıt verilmesi mümkündür. Bu bağlamda incelenen örnekler, Türkiye’nin karşılaşacağı şeyler açısından bir karine teşkil etmediği gibi; Ülke’nin, yüzyılın, çevresel ve bölgesel koşulların, toplumsal dinamiklerin ve bütün bunlara etki eden kültürel, coğrafi hatta teknolojik koşulların da sonuçlar üzerinde büyük etki doğuracağını unutmamak gerekir. Yine bu bağlamda unutulmaması gereken bir diğer husus da, siyasetin son tahlilde görece özgür veya görece koşullandırılmış insan iradesinden ve bireysel ve kolektif insan davranışlarından müteşekkil bir kamusal alan olduğudur. Bu bağlamda farklı ülkelerin geleceklerini belirleyen faktörler arasında, sürece hâkim siyasî aktörlerin karar ve davranışlarının da aslı bir unsur olarak dikkate alınması gerekecektir.

Son tahlilde, Türkiye hakkında karşılaştırmalı gözlemlerden hareketle yapılabilecek değerlendirmelerin, bütün bu faktörlerden arta kalan sınırlı bir öngörü alanında geçerli olacağının hatırdta tutulması lazımdır. Bununla birlikte, dünyada bugüne kadar görülen örneklerin, bu sınırlı öngörü alanının içini olumlu beklentilerle doldurmaya elverişli olmadığını ve parlamenter sistemden kopuş kararı ve sonrasında yaşananlar ile istikrar, güvenlik, şeffaflık, demokrasi ve hukuk devleti standartları arasında çoğu zaman doğru bir orantı kurulmadığını da itiraf etmek gerekmektedir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

- Anderson John Philip, *Kyrgyzstan: Central Asia’s Island of Democracy?*, Harwood Academic Publishers, New York 1999.
- Anderson John Philip, “Island of Democracy? The Politics of Independence”, *Kyrgyzstan: Central Asia’s Island of Democracy?* Der. John Anderson, Harwood Academic, Amsterdam 1999.
- Akayev Askar, “Kyrgyzstan: Central Asia’s Democratic Alternative”, *Demokratizatsiya*, Vol. 2 No. 1 (1994).
- Akçalı Pınar, “Kırgızistan’da Parlamenter Sisteme Geçiş: Genel bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XII, S. 1 (Yaz 2012).
- Atar Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, Mimoza, Konya 2002.
- Berg-Schlosser D., “Comparative Studies: Method and Design”, *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Der. Neil J. Smelser ve Paul B. Baltes, Pergamon, Oxford 2000.
- Barbăroie Arcadie ve Oazu Nantoi, *Aspects of the Transnistrian Conflict*, Institutul de Politici Publice, Chiinău 2004.

- Battle John M., "Uskorenie, Glasnost' and Perestroika: The Pattern of Reform under Gorbachev", *Soviet Studies*, Vol. XL, No. 3 (July 1988).
- Cole Alistair, *French Politics and Society*, Prantice Hall, Hampshire 1998.
- Corporate Author, *Moldova Constitution and Citizenship Laws Handbook Vol - I: Strategic Information and Developments*, USA International Business Publications, Washington 2014.
- Crowther, William E, "Development of the Moldovan Parliament One Decade after Independence: Slow Going", *The Journal of Legislative Studies*, Vol. 13, No. 1 (2017).
- Çağlar Bakır, *Parlamentolar ve Anayasa Mahkemesi: Teori ve Pratikte Anayasa Yargısının Sınırları Problemi*", *Anayasa Yargısı*, Cilt 3 (1986), *Anayasa Mahkemesi Yayınları*, Ankara 1986.
- Duhammel O., *Vive la VIe République*, Le Seuil, Paris 2002.
- Dunbay, Seda, "23 Temmuz 2008 Tarihli Anayasa Reformu Işığında Fransa'daki Yarı Başkanlık Sistemi", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 2012, Sayı 3.
- Duran Lütfi, *Türkiye Yönetiminde Karmaşa, Çağdaş Yayınları*, İstanbul 1988.
- Duverger Maurice, "A New Political System Model: Semi-Presidential Government", *Parliamentary versus Presidential Government içinde*, Der. Arend Lijphard, Oxford University Press, Oxford 1992.
- Elgie Robert, "The Classification of Democratic Regime Types: Conceptual Ambiguity and Contestable Assumptions", *European Journal of Policy Research*, Vol. 33 (1998).
- Elgie Robert, "The Perils of Semi-Presidentialism. Are They Exaggerated?", *Democratization*, Vol. 15, Issue 1 (2008).
- Epstein Leon D., "Parliamentary Government", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol 11 (1968).
- Erdoğan Mustafa, *Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler, Siyasî Kitabevi*, Ankara 1993.
- Erdoğan Mustafa, *Anayasal Demokrasi, Siyasî Kitabevi*, Ankara 2001.
- Eyüboğlu Ercan, "Fransa: Parlamenter bir VI. Cumhuriyet'e Doğru", *Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, Der. İhsan Kamalak, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2007.
- Fabbrini Fredereci, "Kelsen in Paris: France's Constitutional Reform and the Introduction of A Posteriori Constitutional Review of Legislation", *German Law Journal*, Vol. 9, No. 10 (2008).
- Fendoğlu Hasan Tahsin, "Başkanlık Sistemi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2 (2002).
- Fendoğlu Hasan Tahsin, *Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2017.
- Fish Steven M.: "The Pitfalls of Russian Superpresidentialism", *Current History*, October 1997.
- Gönenç Levent, *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*, Kluwer Law International, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands 2002.
- Gören Zafer, *Anayasa Hukuku, Seçkin Kitabevi*, Ankara 2006.
- Gözler Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt - I, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2001.

- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2016 (20 Baskı).
- Gözler Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2017 (21 Baskı).
- Gözler Kemal, *Elveda Anayasa: 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2017.
- Huntington Samuel P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Oklamoha 1991.
- İba Şeref, *Anayasa Hukuku ve Siyasî Kurumlar*, Turhan Kitabevi, Ankara 2008
- Kaboğlu İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2009 (4. Baskı).
- Kaboğlu İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2014 (9. Baskı).
- Kaboğlu İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2017 (12. Baskı).
- Kalaycıoğlu Ersin, "Başkanlık Rejimi: Türkiye'nin Diktatörlük Tehdidiyle Sınanı", Başkanlık sistemi, Der. Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2005.
- Karatepe Şükrü, *Anayasa Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2013.
- Kaufman Stuart J., "Spiraling to Ethnic War: Elites, Masses, and Moscow in Moldova's Civil War" *International Security*, Vol. 21, No. 2 (Autumn 1996).
- King Charles, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford 2000.
- Knapp Andrew ve Wincent Wright, *The Government and Politics of France*, Routledge, London 2001.
- Knapp Viktor, "Legal Science", *Main Trends of Research in the Social and Human Science*, Vol. II, Der. Jacques Havet, Mouton Publishers/Unesco, The Hague, Paris, New York 1978.
- Kolstoe Paul, *Russians in the Former Soviet Republics*, Hurst & Co. Publishers, London 1995.
- Kontacı Ali Ersoy, "The Presidents of Republics in Turkish and Polish Constitutions: A Short Overview from a Comparative Perspective", *Merkourios, The Utrecht Journal of International and European Law*, Vol. 25, No. 68 (2008).
- Kuzu Burhan, "Parlamentar Rejimlerde Devlet Başkanının Konumu ve 1961-1982 Anayasalarında Durum", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 53, S.1-4 (1988-1990). - Yazar'ın bu çalışmada atıf yapılan görüşü, şu kaynaktan alınmıştır: *Anayasa Mahkemesinin Kuruluşunun 55. Yılı Anısına 55 Yıl 55 Makale*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 2017, s. 640.
- Kuzu Burhan, *Türkiye İçin Başkanlık Sistemi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1997.
- Kuzu Burhan, *Her Yönü ile Başkanlık sistemi*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Küchler Florian, *The Role of the EU in Moldova's Transnistrian Conflict*, Ibidem-Verlag, Stuttgart 2008.
- Landman Todd, *Issues and Methods in Comparative Politics*, Routledge, London 2000
- Laurelle Marlene ve Johan Engvall, *Kyrgyzstan Beyond "Democracy Island" and*

- "Failing State": Social and Political Changes in a Post-Soviet Society, Lexington Books, USA 2015.
- Linz Juan, "Parliamentarism and Presidentialism", The Encyclopedia of Democracy içinde, Seymour Martin Lipset (Ed.), Congressional Quarterly Inc., Washington D.C. 1995.
- Linz Juan J. ve Alfred Stepan, Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe, The John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland 1996.
- Lipson Leslie, Siyasetin Temel Sorunları, Çev. Fügen Yavuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- Mackie Tom ve David Marsh "The Comparative Method", Theory and Methods of Political Science içinde, Der. David Marsh ve Gerry Stoke, Macmillan Press, London 1995.
- Mazo Eugene, "Post-Communist Paradox: How the Rise of Parliamentarism Coincided with the Demise of Pluralism in Moldova", Stanford Institute for International Studies, Center on Democracy, Development, and the Rule of Law, Working Papers, Number 17, 27 August 2004.
- Memmedov Asim, Gürcistan ve Kırgızistan'da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- Niazaliev Ouran, Failed Democratic Experience in Kyrgyzstan: 1990-2000, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara 2004..
- O'Donnell Guillermo, "Delegative Democracy", *Journal of Democracy*, No. 1 (January 1994).
- Oder Bertil Emrah, "Türkiye'de Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler", Başkanlık Sistemi içinde, Der. Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2005.
- Okşar Mustafa, Hükümet Sistemleri, Önceki Anayasalar ve Özellikle 1982 Anayasası Çerçevesinde Bakanlar Kurulu, Yetkin Yayınları, Ankara 2013.
- Erdal Onar, İsrail'in Kendine Özgü Bir Hükümet Sisteminden Eskisine Geri Dönüşü, Ankara 2003.
- Onar Erdal, "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-başkanlık sistemine Geçmesi Düşünlümlü midir?", Başkanlık Sistemi içinde, Der. Teoman Ergül, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara 2005.
- Özer Atilla, Türklerde Devlet Anlayışı ve Demokratik Rejim, Ankara 2002.
- Özbudun Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2014 (15. Basım).
- Özbudun Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2017 (17 Basım).
- Pierce Roy, "The Executive Divided Against Itself: Cohabitation in France, 1986-1988", *Governance*, Vol. 4, Issue 3 (July 1991).
- Pomfred Richard, The Economies of Central Asia, Princeton University Press, USA 1995.
- Prisac Igor, "Between Russia and the EU: The Sociopolitics of the Republic of Moldova—A Transdisciplinary Approach", *Geopolitics, Development, and Na-*

- tional Security: Romania and Moldova at the Crossroads içinde, Der. Sebastian Vaduva ve Andrew R. Thomas, Springer, Heidelberg New York Dordrecht London 2015.
- Przeworski Adam ve Henry Teune, *Logic of Comparative Social Inquiry, Comparative Studies in Behavioral Sciences*, Wiley-Interscience (A Division of John Wiley & Sons), USA 1970.
- Safran William, *The French Polity*, Longman Publishers, USA 1995.
- Sağlam Fazıl, *Anayasa Hukuku Ders Notları, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa* 2013.
- Sarı Yaşar, "Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9 (2010).
- Sartori Giovanni, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine bir İnceleme*, Çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.
- Sartori Giovanni, "Compare Why and How? Comparing, Miscomparing and Comparative Method", *Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance*, Der. Mattei Doğan ve Ali Kazancıgil, Wiley-Blackwell, London 1994.
- Shugart Matthew Soberg, "Of Presidents and Parliaments", *East European Constitutional Review*, Vol. 2, No. 1 (1993).
- Schmidt Carl, *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Duncer & Humblot, Berlin 2010.
- Soysal Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997
- Tanör Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul* 2002.
- Tanör Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta Basım A.Ş., İstanbul 2009.
- Tanör Bülent, *İki Anayasa: 1961-1982, XII Levha Yayınları, İstanbul* 2012.
- Teziç Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Basım A.Ş., İstanbul 2009.
- Tunç Hasan, Faruk Bilir ve Bülent Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- Turhan Mehmet, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Dicle Üniversitesi Basımevi, Diyarbakır 1989.
- Uluşahin Nur, *Saf Hükümet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması, Yetkin Yayınları, Ankara* 2007.
- Üskül Zafer, *Türkiye'nin Anayasa Sorunu*, AFA Yayınları, İstanbul 1991.
- Von Beyme Klaus, *Die parlamentarische Demokratie: Entstehung und Funktionsweise 1789-1999*, Springer VS, Wiesbaden 2014.
- Wahl Nicholas, "The Constitutional Ideas of Michel Debré", *Theory and Politics/Theorie und Politik - Festschrift zum 70. Geburtstag für Carl Joachim Friedrich*, Der. Klaus Von Beyme, Springer, Dordrecht 1971.
- WAY Lucan A., "Pluralism by Default in Moldova", *Journal of Democracy*, Vol. 13, Issue 4 (October 2002).
- Yanık Murat, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.

- Yazıcı Serap, Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- Elektronik Kaynaklar
- Alkan Haluk, Kırgızistan: Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişinin Gölgesinde Siyasî İktidarsızlık, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara 2010, s. 20. <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE%20analiz%20Kırgızistan.pdf>
- Babakulov Ulugbeg, "Farewell to Kyrgyzstan's 'Island of Democracy'", Open Democracy Russia and Beyond, 06.10.2017, <https://www.opendemocracy.net/od-russia/ulugbek-babakulov/farewell-to-kyrgyzstans-island-of-democracy>
- Escobar Pepe, "The Tulip Revolution Takes Root", Asia Times Online, 26.03.2005. http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/GC26Ag03.html
- Jary Emmanuel, "Le comité sur les institutions remet ses propositions à Sarkozy", Le Nouvel Ordre Mondial, 29 Ekim 2007. <http://www.nouvelordremondial.cc/2007/10/30/le-comite-sur-les-institutions-remet-ses-propositions-a-sarkozy/>
- McCready Alastair, "Is Kyrgyzstan No Longer Central Asia's Island of Democracy?", The World Weekly, 02.03.2017 <https://www.theworldweekly.com/reader/view/magazine/2017-03-02/is-kyrgyzstan-no-longer-central-asias-island-of-democracy/9762>
- Rogoff Martin A., "Fifty Years of Constitutional Evolution in France: The 2008 Amendments and Beyond", Jus Politicum - Revue de droit politique, No. 6 (2001). <http://juspoliticum.com/article/Fifty-years-of-constitutional-evolution-in-France-The-2008-amendments-and-beyond-373.html>
- Rumolo Danielle, "The 'Switzerland of Central Asia' is not Looking very Swiss", Open Democracy Russia and Beyond, 10.07.2015 <https://www.opendemocracy.net/od-russia/daniele-rumolo/%E2%80%98switzerland-of-central-asia%E2%80%99-is-not-looking-very-swiss>
- Schenkkan Ante, "Central Asia's Island of Democracy is Sinking", Foreign Policy, 30.09.2015 <http://foreignpolicy.com/2015/09/30/central-asias-island-of-democracy-is-sinking-kyrgyzstan/>
- Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi İnternet Sitesi: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?newsid=5695&lang=2&cat=15>
- BBC İnternet Sitesi: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38016306>
- Comité de réflexion et de proposition sur la modernisation et le rééquilibrage des institutions de la Ve République, "Une Ve République plus démocratique": <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics//074000697.pdf>
- Venedik Komisyonu Görüşü 1CDL-PI(2016)009-e: "Kyrgyz Republic - Preliminary Joint Opinion on the Draft Law "on Introduction of amendments and changes to the Constitution" <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI%282016%29009-e>